

ชัตติยานารีศรีรัตนโกสินทร์: ภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายใน
ในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย*

จิรเมธ คุไพริน**
ไกล่รุ่ง อามระดิษ***

รับบทความ: 20 พฤษภาคม 2567
แก้ไขบทความ: 18 กรกฎาคม 2567
ตอบรับ: 19 กรกฎาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์ จำนวน 81 องค์ โดยใช้แนวคิดเรื่องภาพตัวแทนเป็นกรอบในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ภาพตัวแทนที่สำคัญของเจ้านายฝ่ายในคือ ภาพตัวแทนชัตติยานารี และภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ ซึ่งมีทั้งลักษณะที่สืบเนื่องและมีพลวัต ลักษณะดังกล่าวเกิดจากปัจจัยทางการเมืองและสังคมอย่างน้อย 2 ประการ คือการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เกี่ยวกับสตรี และสถานการณ์ทางการเมืองในแต่ละช่วง นอกจากนี้

* บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง “ภาพตัวแทนของเจ้านายไทยในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายสมัยรัตนโกสินทร์” ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.ไกล่รุ่ง อามระดิษ สำหรับคำแนะนำอันทรงคุณค่าอย่างยิ่งในการพัฒนาบทความชิ้นนี้

** นิสิตหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อีเมล: j.kupairin@gmail.com)

*** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อีเมล: aklairung@hotmail.com)

ปีที่ 42 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2568)

ยังพบว่ามีการใช้กลวิธีการประพันธ์ที่สำคัญ 2 กลวิธี คือ กลวิธีการเล่าเรื่อง และ กลวิธีการใช้ภาษา ในการประกอบสร้างภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในอย่างเป็นระบบ และมีวรรณศิลป์ กลวิธีเหล่านี้แสดงให้เห็นความสอดคล้องกับกลวิธีการประพันธ์ วรรณกรรมไทยหลายประเภท เช่น วรรณกรรมศาสนาร้อยแก้ว วรรณกรรมชีวประวัติ และวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ

คำสำคัญ: ภาพตัวแทน, กลวิธีการประพันธ์, ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย, เจ้านายฝ่ายใน

Khattiyani of Rattanakosin: Representations of Female Royalty
in the Royal Proclamation of Conferment of
Royal Ranks and Titles*

Jiramet Kupairin**

Klairung Amratisha***

Received: *May 20, 2024*

Revised: *July 18, 2024*

Accepted: *July 19, 2024*

Abstract

This article aims to examine the representations of female royalty in the 81 issues of the Royal Proclamation of Conferment of Royal Ranks and Titles in the Rattanakosin period by using the concept of representation

* This article is part of a master's thesis entitled "Representations of Thai Royalty in the Royal Proclamation of Conferment of Royal Ranks and Titles in the Rattanakosin Period". The author would like to express his gratitude to Klairung Amratisha, Ph.D. for her insightful and constructive comments to develop this article.

** M.A. Candidate, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University (Email: j.kupairin@gmail.com)

*** Lecturer, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University (Email: aklairung@hotmail.com)

as a framework. It is found that the main representations of the female royalty consist of the representation as *Khattiyani* (royal lady) and the representation as ones who perform beneficial royal duties. The political and socio-cultural factors, namely the changing concept of women and political situations in Thailand in different periods, are responsible for these two representations which are both ongoing and dynamic. It is also found that important techniques including narrative techniques and linguistic devices are employed to construct the representations of the female royalty in a systematic and artistic way. These techniques show the correspondence with literary techniques used in other genres of Thai literature such as religious prose, biography and panegyric literature.

Keywords: representation, literary technique, Royal Proclamation of Conferment of Royal Ranks and Titles, female royalty

บทนำ

ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วประเภทหนึ่งที่ปรากฏครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2472ข, น. (ก)) ทรงกล่าวถึงวรรณกรรมประเภทนี้ใน *เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับ มีพระรูป* ว่า เป็น “ประกาศพระบรมราชโองการฯ ทรงยกย่องเกียรติคุณความชอบความดี อันเป็นเหตุให้เจ้านายพระองค์นั้น ๆ ได้พระราชทานยศบรรดาศักดิ์”

เนื้อหาของประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายมีลักษณะเด่นที่การนำเสนอพระประวัติและความสำเร็จของเจ้านายพระองค์นั้น ๆ ทั้งพระชาติกำเนิด การศึกษา การทรงงาน พระเกียรติคุณ และพระจริยวัตร เพื่อแสดงให้เห็นว่าเหตุใดจึงทรงได้รับการเฉลิมพระยศ ทั้งนี้ ความเป็นมาและความสำเร็จของเจ้านายแต่ละพระองค์อาจมีเนื้อหามาก-น้อยแตกต่างกันไปตามพระสกุลยศ พระอิสริยยศ¹ วาระที่ทรงได้รับการเฉลิมพระยศ รวมถึงรัชสมัยที่มีการเฉลิมพระยศด้วย

ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายหน้า เนื่องจากทรงมีบทบาทหน้าที่และโอกาสในการปฏิบัติพระกรณียกิจเพื่อบ้านเมืองมากกว่าเจ้านายฝ่ายใน อย่างไรก็ตาม การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่า มีเจ้านายฝ่ายในจำนวนไม่น้อยที่ทรงได้รับการเฉลิมพระยศ โดยเฉพาะตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรจนถึงปัจจุบัน มีการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในมากกว่าเจ้านาย

¹ พระสกุลยศ หมายถึง ยศที่เกิดเป็นเจ้านายชั้นใด มี 3 ชั้นตามฐานันดรศักดิ์ ได้แก่ ชั้นเจ้าฟ้า ชั้นพระองค์เจ้า และชั้นหม่อมเจ้า ส่วนพระอิสริยยศ หมายถึง ยศที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาเจ้านายให้สูงขึ้น เนื่องจากได้ปฏิบัติราชการแผ่นดิน มีความดีความชอบ และยศอันยิ่งใหญ่ที่สามัญชนได้รับสถาปนาขึ้นเป็นเจ้า ได้แก่ อิสริยยศเจ้าฟ้า อิสริยยศพระองค์เจ้า อิสริยยศเจ้านายชั้นพิเศษ อิสริยยศเจ้าต่างกรม และอิสริยยศพระภรรยาเจ้า (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2472ก, น. 1, 8; ดนัย พลอยพลา, 2558, น. 28-29)

ฝ่ายหน้า นอกจากนั้นเนื้อหาของประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในในช่วงเวลาดังกล่าว ยังแตกต่างไปจากช่วงก่อน ทั้งในแง่การให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระประวัติและการให้ เหตุผลในการเฉลิมพระยศ ภาพพระเกียรติคุณของเจ้านายฝ่ายในที่น่าเสนอในแต่ละ ยุคสมัยจึงมีทั้งลักษณะที่สืบเนื่องและลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีพลวัต

บทความนี้จึงสนใจศึกษาภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในที่ปรากฏในประกาศ เฉลิมพระยศเจ้านายว่า มีภาพตัวแทนสำคัญอะไรบ้าง ภาพเหล่านั้นมีความสืบเนื่องหรือ เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร มีการใช้กลวิธีการประพันธ์อย่างไรบ้างในการนำเสนอ ภาพตัวแทนเหล่านั้น และมีปัจจัยทางการเมืองและสังคมอะไรบ้างที่มีความสำคัญต่อการ ประกอบสร้างภาพตัวแทนเหล่านั้น โดยใช้ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายใน 81 องค์ จากประกาศทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในทั้งหมด 301 องค์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2395-2562 เป็นข้อมูล ในการศึกษา² โดยประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายตั้งแต่ พ.ศ. 2395-2539 รวมพิมพ์อยู่ใน หนังสือ *จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1-2³* เมื่อ พ.ศ. 2545 ส่วนประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายหลังจากนั้นถึง พ.ศ. 2562 ใช้ข้อมูล ต้นฉบับที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา

กรอบแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องภาพตัวแทน (representation) เป็นกรอบในการวิเคราะห์ แนวคิดนี้มีหลักว่าวรรณกรรมไม่ได้นำ ความหมายที่มีอยู่แล้วในสังคมมานำเสนอ แต่เป็นการสร้างความหมายทางสังคมขึ้น

² ประกาศทั้ง 81 องค์ แบ่งเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 5 องค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 24 องค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 15 องค์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 8 องค์ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล 6 องค์ พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร 12 องค์ และรัชกาลปัจจุบัน 11 องค์

³ ในการอ้างอิง จะเรียกโดยย่อว่า จดหมายเหตุ เล่ม 1 และจดหมายเหตุ เล่ม 2

ภายในตัวบทนั้น โดยภาพตัวแทนเป็นผลผลิตของการสร้าง (produce) หรือการประกอบสร้าง (construct) ส่วนหนึ่งของโลกที่เป็นจริงเท่านั้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2545, น. 80)

ประเด็นสำคัญของการนำเสนอภาพตัวแทนคือความไม่เท่ากันของภาพต้นแบบกับภาพตัวแทน ซึ่งเป็นผลมาจากบทบาทของสื่อที่ใช้ในการนำเสนอภาพ สจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) กล่าวว่า ภาษาคือสื่อที่สำคัญที่สุดในการนำเสนอภาพตัวแทน เพราะมนุษย์คิดและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ผ่านภาษา กระบวนการนำเสนอภาพตัวแทนมี 2 ขั้นตอน ขั้นแรกคือมนุษย์มีมโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ จากการเรียนรู้หรือประสบการณ์ของปัจเจกบุคคลในสังคม ขั้นต่อมา มนุษย์จะได้รับสารผ่านตัวบทด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยมีภาษาเป็นสื่อช่วยเชื่อมโยงสารดังกล่าวเข้ากับมโนทัศน์ในขั้นตอนแรกได้ (Hall, 1997, pp. 15-19) ภาพตัวแทนจึงครอบคลุมกระบวนการประกอบสร้างและนำเสนอความหมายของสิ่งต่าง ๆ ผ่านภาษา แนวคิดเรื่องภาพตัวแทนเสนอว่า การประกอบสร้างและนำเสนอภาพมีหลายขั้นตอน ตั้งแต่การตีความ การตัดสินใจและประเมินค่าสิ่งที่อยู่ในความคิด ไปจนถึงการคัดสรร ตัดทอน และเรียบเรียงแง่มุมในการนำเสนอ ภาพตัวแทนจึงเป็น “ตัวแทน” ของความจริง แต่ไม่ใช่ความจริงแท้ เพราะภาพที่นำเสนอผ่านสื่อไม่ได้เป็นเพียงการใช้ภาษาในการถ่ายทอดภาพในความคิด แต่เป็นการตัดสินใจคุณค่าและให้ความหมายแก่สิ่งที่นำเสนอผ่านกระบวนการประกอบสร้างอันซับซ้อนด้วย (วันชนะทองคำภา, 2550, น. 16; ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561, น. 100-101)

ทั้งนี้ ฮอลล์ได้จำแนกการศึกษากระบวนการนำเสนอภาพตัวแทนออกเป็น 3 แนวทางหลัก ได้แก่ (1) แนวทางการศึกษาแบบภาพสะท้อน (reflective approach) เชื่อว่าความหมายอยู่ในวัตถุ บุคคล ความคิด หรือสถานการณ์ในโลกแห่งความจริง โดยภาษามีหน้าที่เหมือนกระจกที่สะท้อนความจริงซึ่งปรากฏอยู่บนโลก (2) แนวทางการศึกษาแบบเจตนา (intentional approach) เชื่อว่าความหมายขึ้นอยู่กับความตั้งใจของผู้ประพันธ์ อย่างไรก็ตาม ความหมายเหล่านั้นย่อมถูกจำกัดด้วยกฎเกณฑ์ทางภาษา

ที่ใช้เป็นสื่อในการถ่ายทอดความหมาย และ (3) แนวทางการศึกษาแบบประกอบสร้าง (constructionist approach) เชื่อว่าปัจจัยทางสังคมมีส่วนสำคัญในการประกอบสร้างความหมายในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งฮอลล์เห็นว่าเป็นแนวทางการศึกษาที่เหมาะสมที่สุด (Hall, 1997, pp. 24-26)

งานวิจัยนี้ใช้แนวคิดเรื่องภาพตัวแทนเพื่อศึกษาการนำเสนอพระชนม์ชีพของเจ้านายฝ่ายในในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย โดยเน้นแนวทางการศึกษาแบบเจตนา ซึ่งเชื่อว่าความหมายขึ้นอยู่กับความตั้งใจของผู้ประพันธ์ ดังจะเห็นว่าราชสำนักมีบทบาทมากในการผลิตและเผยแพร่ตัวบทชุดนี้ ทั้งยังแสดงให้เห็นความตั้งใจบางประการที่แทรกอยู่ในการนำเสนอตัวบทมาโดยตลอด นอกจากนี้ การศึกษาวิเคราะห์ภาพตัวแทนด้วยแนวทางข้างต้นร่วมกับบริบททางประวัติศาสตร์ในการศึกษาแบบประกอบสร้าง ยังจะเผยให้เห็นแง่มุมทางการเมืองและสังคมของตัวบทวรรณกรรมได้อย่างละเอียดลึกซึ้งและรอบด้านยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในกรณีของประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย ภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในที่น่าเสนออย่างหลากหลายมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับบริบททางสังคมและการเมืองในขณะนั้น โดยที่ราชสำนักย่อมมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากการค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า งานวิชาการสำคัญเกี่ยวกับการเฉลิมพระยศเจ้านายและใช้ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งในการศึกษา คือบทความเรื่อง “การเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลปัจจุบัน: ภาพสะท้อนภาพลักษณ์ใหม่และบทบาทต่อสาธารณะของเจ้านายฝ่ายในแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์” ของดิณาร์ บุญธรรม (2550) บทความนี้ศึกษาการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนผ่านภาพลักษณ์แบบจารีตสู่บทบาทและหน้าที่ต่อสาธารณะตามแบบสากล โดยใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และใช้เอกสารประวัติศาสตร์และวรรณกรรมเป็นข้อมูล การศึกษาพบว่า ราชวงศ์จักรีปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ตามกาลสมัยและการเปลี่ยนแปลงของโลก ซึ่งแสดงให้เห็นผ่านการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายใน กล่าวคือ ในช่วงก่อนรับอิทธิพลตะวันตก เจ้านายฝ่ายในที่ทรงเป็นที่โปรดปราน

หรือทรงมีคุณูปการต่อพระมหากษัตริย์ เช่น พระบรมราชชนนี พระภรรยาเจ้า พระอภิวาล จะได้รับการเฉลิมพระยศ เหตุผลของการเฉลิมพระยศแสดงถึงความเคร่งครัดและความเรียบร้อยงดงามตามโบราณราชประเพณีของเจ้านายฝ่ายในซึ่งเป็นการรักษาภาพลักษณ์แบบจารีต ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโอกาสให้เจ้านายฝ่ายในที่ทรงพระปรีชาสามารถมาทำหน้าที่ราชเลขานุการินี อันเป็นการเริ่มเปิดพระองค์ออกสู่กิจกรรมสาธารณะ เมื่อประกอบกับอิทธิพลตะวันตกด้านต่าง ๆ ส่งผลให้ภาพลักษณ์ของเจ้านายฝ่ายในมีลักษณะแบบ “กึ่งจารีต” ภายหลังเจ้านายฝ่ายในจึงทรงเริ่มมีบทบาทหน้าที่ต่อสาธารณะตามแบบสากล สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ทรงเป็นเจ้านายฝ่ายในพระองค์แรกที่ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจทั้งในและต่างประเทศ และทรงเป็นต้นแบบ “การทรงงาน” ของเจ้านายฝ่ายในในรัชสมัยต่อมา

การเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เน้นกล่าวถึงการทรงงานเพื่อประเทศชาติและประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับพระปฐมบรมราชโองการและสะท้อนภาพลักษณ์ใหม่ของเจ้านายฝ่ายใน แสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของราชวงศ์จักรีตามความเปลี่ยนแปลงของโลก ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ราชวงศ์จักรีดำรงสิทธิธรรมในฐานะสถาบันการปกครองสูงสุดมาได้จนถึงปัจจุบัน

แม้บทความดังกล่าวจะศึกษาเนื้อหาและพัฒนาการของการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย แต่ก็เป็นการศึกษาเบื้องต้นเพื่อวิเคราะห์ภาพลักษณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของเจ้านายเฉพาะสมัย โดยมีได้ศึกษาประกาศทั้งหมดอย่างละเอียด โดยเฉพาะการศึกษาในฐานะวรรณกรรมร้อยแก้วเช่นเดียวกับงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ของตัวบทชุดนี้ ด้วยมุมมองทางวรรณกรรมศึกษา เพื่อขยายผลการศึกษาให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ภูมิหลัง

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับราชประเพณีเฉลิมพระยศเจ้านาย และองค์ประกอบสำคัญของประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาวิจัยต่อไป

1. การเฉลิมพระยศเจ้านาย

ราชประเพณีเฉลิมพระยศเจ้านายเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างไรนั้นไม่ปรากฏแน่ชัด แต่มีหลักฐานว่า มีการสรองอภิเษกและการพระราชทานพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2472ก, น. 30) ราชประเพณีดังกล่าวได้สืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยการอภิเษกเจ้านาย คือการที่พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำพระราชทานอภิเษก ส่วนการจารึกพระสุพรรณบัฏ คือการจารึกพระนามลงในพระสุพรรณบัฏก่อนที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานต่อพระหัตถ์เจ้านาย (दनัย พลอยพลาญ, 2558, น. 42) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเพิ่มประกาศพระบรมราชโองการยกย่องความชอบให้อาลักษณ์อ่านก่อนพระราชทานพระสุพรรณบัฏ ครั้น พ.ศ. 2438 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนประเพณีการเลื่อนกรมและตั้งกรมมาทำในพระบรมมหาราชวัง และให้ทำในพระราชพิธีฉัตรมงคล เป็นราชประเพณีสืบต่อมา (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2472ก, น. 34-35) ในรัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระยศเจ้านายครั้งหนึ่งเนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และอีกครั้งหนึ่งในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2562

วาระในการเฉลิมพระยศเจ้านายมี 2 วาระสำคัญ ได้แก่ วาระของแผ่นดิน เช่น เมื่อมีการผลัดแผ่นดิน ซึ่งต้องมีการเปลี่ยนแปลงยศศักดิ์ใหม่ และวโรกาสมหามงคลของพระมหากษัตริย์ และวาระของเจ้านายพระองค์นั้น ๆ เช่น เมื่อเจ้านายทรงเจริญพระชนม์เหมาะสม เมื่อทรงประกอบคุณความดีแก่แผ่นดิน รวมถึงเมื่อสิ้นพระชนม์ (दनัย พลอยพลาญ,

2558, น. 40) ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงยศศักดิ์ย่อมเกี่ยวข้องกับพระสถานะของเจ้านายซึ่งสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลด้วย

2. องค์ประกอบของประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย

วรรณกรรมร้อยแก้วประเภทประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย คือประกาศพระบรมราชโองการที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์อ่านก่อนพระราชทานพระสุพรรณบัฏและสถาปนาเจ้านาย มีเนื้อหายกย่องพระเกียรติคุณความดีความชอบอันเป็นเหตุให้เจ้านายพระองค์นั้น ๆ ได้เลื่อนพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์ ประกาศพระบรมราชโองการหรือประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายปรากฏครั้งแรกเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์ร่างพระบรมราชโองการ เพื่ออ่านสดตีพระเกียรติคุณเจ้านายที่ทรงได้รับการเฉลิมพระยศ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2472ข, น. 28) ทรงสันนิษฐานว่า ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายองค์แรกคือ ประกาศสถาปนาพระเกียรติยศพระบรมอัฐิกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ เมื่อ พ.ศ. 2395

ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายเกือบทุกองค์ประกอบด้วยเนื้อหาหลัก 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแสดงเหตุแห่งการเฉลิมพระยศ ส่วนเฉลิมพระยศ และคำพระราชทานพร เนื้อหาที่สำคัญและมีพื้นที่มากที่สุดคือส่วนแสดงเหตุแห่งการเฉลิมพระยศ เนื้อหาส่วนนี้มีความละเอียดพิสดารแตกต่างกันไปซึ่งสัมพันธ์กับวาระในการเฉลิมพระยศ กล่าวคือ หากเป็นการเฉลิมพระยศเนื่องจากทรงปฏิบัติราชการมีความดีความชอบ ก็จะสรรเสริญพระเกียรติคุณโดยละเอียด หากเป็นการเฉลิมพระยศในโอกาสผลัดแผ่นดิน ก็มักจะกล่าวถึงเพียงความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนค่านำพระนามหรือสถาปนาพระอิสริยยศให้เหมาะสมกับพระสถานะของเจ้านายพระองค์นั้น ๆ เช่น ประกาศเปลี่ยนค่านำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ความว่า “โดยที่ค่านำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้ใช้นั้น บัดนี้สมควรที่จะเปลี่ยนแปลงตามรัชกาล” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 245) อย่างไรก็ตาม

การเฉลิมพระยศเจ้านายบางคราว เช่น การสถาปนาพระอิสริยยศเนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468 ก็มีการสรรเสริญพระเกียรติคุณประกอบกับความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงยศศักดิ์ในโอกาสฉลัดแผ่นดินด้วย

ส่วนที่ 2 คือส่วนเฉลิมพระยศ เป็นการระบุว่าสถาปนาเจ้านายขึ้นดำรงพระอิสริยยศใดหลังจากสรรเสริญพระเกียรติคุณมาอย่างเต็มที่ รวมทั้งมีการตั้งเจ้ากรม ปลัดกรม และสมุห่บถาญชีด้วย เช่น ประกาศตั้งกรมสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี เมื่อ พ.ศ. 2448 ทรงตั้งเจ้ากรมเป็นขุนสวรรคโลกลักษณาวดี ศักดินา 800 ปลัดกรมเป็นหมื่นศรีพนมมาศพิสัย ศักดินา 600 และสมุห่บถาญชีเป็นหมื่นลับแลไพทพิทักษ์ราษฎร์ ศักดินา 300 (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 417) ธรรมเนียมการตั้งเจ้ากรม ปลัดกรม และสมุห่บถาญชีสิ้นสุดลงเมื่อมีการประกาศยกเลิกบรรดาศักดิ์

ส่วนสุดท้ายคือคำพระราชทานพร เป็นการพระราชทานพรแก่เจ้านายที่ทรงได้รับการเฉลิมพระยศ ซึ่งมีรายละเอียดแตกต่างกันไปตามพระสถานภาพและพระอิสริยยศ เช่น ในคำพระราชทานพรแต่พระบรมราชชนนี มักมีการแสดงความกตัญญูของพระมหากษัตริย์ประกอบอยู่ด้วย ดังประกาศเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงในรัชกาลปัจจุบัน ความว่า “ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย **อำนาจแห่งพระกตัญญูทเวทิตาธรรม** และเทวดาเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย” (ประกาศเฉลิมพระนามาภิไธย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง, 2562, น. 2) หรือหากเจ้านายพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์แล้ว ก็จะไม่พระราชทานจตุรพิธพรและปฏิภาณในคำอวยพร เช่น ประกาศสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระเทพนารีรัตน ความว่า “ให้พระเกียรติคุณวิบุลยยศ ปรากฏอยู่ในสากลประเทศจิริฐิติกาล อยู่ชั่วกาลปาวสานเทอญ” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 96)

ภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย: พลวัตของความเป็นขัตติยนารี

ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายทุกองค์นำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายใน ซึ่งเป็นภาพตัวแทนด้านบวกเท่านั้น โดยสัมพันธ์กับการเผยแพร่ตัวบท คือการประกาศพระเกียรติคุณต่อที่ประชุม เมื่อศึกษาโดยละเอียดพบว่าภาพตัวแทนหลักที่ปรากฏมาอย่างต่อเนื่องคือ ภาพตัวแทนขัตติยนารีผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ โดยอาจจำแนกได้เป็น 2 ภาพสำคัญ ได้แก่

1. ภาพตัวแทนขัตติยนารี

สุนทร ชุตินธรานนท์ (2559) อธิบายว่า ขัตติยนารี หมายถึง สตรีที่เป็นกษัตริย์ หรือมีเชื้อสายกษัตริย์ รวมทั้งสตรีที่อาจเป็นพระญาติด้วย คำอธิบายนี้แสดงให้เห็นว่า ขัตติยนารีคือเจ้านายฝ่ายในผู้ทรงมีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ในสถานภาพต่าง ๆ เช่น พระบรมราชชนนี พระภรรยาเจ้า พระราชธิดา พระราชนัดดา หรือผู้ทรงสืบเชื้อสายในลำดับถัดลงมา ดังนั้น การประพุดิพระองค์ของเจ้านายฝ่ายในจึงมีความสัมพันธ์กับพระเกียรติยศแห่งองค์พระมหากษัตริย์โดยตรง ทำให้ความเป็นขัตติยนารีมีความหมายครอบคลุมไปถึงคุณลักษณะหลายประการซึ่งราชสำนักให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษ ดังปรากฏในประกาศมาตลอด โดยจำแนกได้เป็น 5 คุณลักษณะ ดังนี้

1.1 ผู้ทรงมีพระชาติวุฒิสง

ชาติวุฒิสง หมายถึง ความเป็นผู้ใหญ่โดยชาติ คือเกิดในชาติกำเนิดฐานะอันสูงเจ้านายจะต้องทรงมีความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตกับพระมหากษัตริย์ในทางใดทางหนึ่ง พระชาติวุฒิสงจึงเป็นคุณลักษณะสำคัญตามนิยามของขัตติยนารีข้างต้น ประกาศกว่าร้อยละ 80 เริ่มด้วยการกล่าวถึงพระชาติวุฒิสงอันสูงส่ง เช่น เมื่อ พ.ศ. 2458 สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระเทพนารีรัตน์ทรงได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมถึงชั้นกรมพระ

“เพราะเป็นพระราชบุตริพระองค์แรก แลประสูติก่อนพระราชธิดาองค์อื่น ๆ ทั้งปวงอีก” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 95) การที่พระองค์เป็นพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประสูติแต่พระภรรยาเจ้าชั้นลูกหลวง จึงทรงสมบูรณพร้อมด้วยพระชาติวุฒิ ทั้งยังเป็นพระโสทรเชษฐภคินีพระองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรง “เป็นที่เสนาหาปราโมทย์แห่งสมเด็จพระบรมอนุชาธิราชแลพระประยูรญาติทั้งปวงยิ่งนัก” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 95)

สำหรับเจ้านายฝ่ายในที่มีพระชาติกำเนิดเป็นราชินิกุลหรือสามัญชน ซึ่งไม่อาจจัดได้ว่ามีพระชาติวุฒิสูงมาแต่กำเนิด จะทรงได้รับการเฉลิมพระยศด้วยเหตุคือ ทรงอภิเษกสมรสกับพระมหากษัตริย์ หรือทรงเป็นพระบรมราชบุพการีลำดับต่าง ๆ เช่น พระบรมราชชนนี พระอัยยิกา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการนำเสนอพระชาติวุฒิน่าสนใจ เช่น พระวรราชชายาเธอ พระอินทรศักดิ์ศรี “ก็เป็**นราชินิกุลแลเป็นภاتاปุตติในพระอัยกา** อันพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้นให้เป็**นเจ้าตามราชประเพณีที่ได้มีมาในรัชกาลที่ 1** ซึ่งได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระรูปศิริโสภาคมหานาคานารีนันด้วยแล้ว สมควรที่จะสถาปนาพระอินทรานี⁴ ให้มียศเหมือนเจ้าได้” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 144) ข้อความ

⁴ พระอินทรานีเป็นธิดาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล) ซึ่งเป็นบุตรพระยาราชภักดี (โค) พระอนุชาในสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา พระอัยยิกาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา พระนามเดิม เปี่ยม มีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชนในสกุลสุจริตกุล เป็นพระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระชนนีของพระอัครมเหสี 3 พระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อ พ.ศ. 2466 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระนามพระอัฐิขึ้นเป็น สมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา (กรมศิลปากร, 2554)

ข้างต้นนี้เป็นการอธิบายเหตุผลอันสมควรในการสถาปนาพระอินทราณีเป็นพระวรวราชชายาเธอ พระอินทรศักดิ์ศิวา นอกจากเพราะมีพระชาติวุฒิเป็นราชินีกุลแล้ว ยังทรงดำเนินตามโบราณราชประเพณีที่สืบมาตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาสตรีสามัญชนซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ขึ้นเป็นเจ้าด้วย

การให้เหตุผลโดยการอ้างถึงประกาศองค์ก่อนหรือราชประเพณีที่ทรงปฏิบัติในอดีต ยังแสดงให้เห็นความตระหนักรู้เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่และความสำคัญของประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายในฐานะประภทวรวงกรมว่า ตัวบทประภทนี้มีเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ที่สืบทอดมา มีการอ้างอิงไปใช้กับตัวบทที่แต่งภายหลัง ซึ่งสัมพันธ์กับความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะพระบรมราชโองการ จึงต้องมีความรัดกุมในการเลือกนำเสนอเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ถูกต้อง

การนำเสนอภาพความมีพระชาติวุฒิสุงปรากฏสืบเนื่องมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี “เป็นพระโสทรกนิษฐภคินีอีกพระองค์หนึ่ง ที่ได้ทรงร่วมสุขร่วมทุกข์มาแต่ทรงพระเยาว์” (ประกาศสถาปนา สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี, 2562) ข้อความนี้ปรากฏเป็นข้อความต้นในประกาศสถาปนาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตกับพระมหากษัตริย์เป็นปัจจัยสำคัญประการแรกของความเป็นขัตติยนาารีและได้รับการเน้นย้ำมาอย่างสม่ำเสมอ

1.2 ผู้ทรงมีพระจริยวัตรงดงาม

ประกาศส่วนใหญ่มักบรรยายอย่างชัดเจนให้เห็นว่า ขัตติยนาารีทรงมีพระจริยวัตรเรียบร้อยงดงาม โดยแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1) **พระอธยาศยตี** คือทรงมีอุปนิสัยใจคอกว้างขวาง เป็นที่เคารพรักของทุกคน เช่น พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี (พ.ศ. 2446) “ทรงพระปรีชามีพระอธยาศรัย

อันติ อารีรักทั่วไปในพระเจ้าลูกเธอซึ่งอ่อนพระชนมพรรษากว่า เบนที่พำนักแลเปนที่
เคารพนับถือทุกพระองค์” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 409) หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ
กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร (พ.ศ. 2454) “มีพระอัยยาศรัยอันดี ทรงดำรงความไมตรี
ในระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ทรงตั้งพระองค์ไว้ในที่สมควรแก่ชนทุกชั้น ทรงมี
ความเคารพในที่ควรเคารพ และมีพระหฤทัยโอบอ้อมอารีแก่ผู้น้อย” (จดหมายเหตุฯ
เล่ม 2, 2545, น. 39)

2) **พระจรรยา มารยาทงาม** คือทรงมีท่วงทีวาจาสุภาพงดงาม กิริยามารยาท
เรียบร้อย เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์ (พ.ศ. 2427) “ทรงมีมารยาท
เรียบร้อยเปนอันดี สมควรแก่ขัตติยราชกุมารี” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 262)
หรือพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาภรณ์ (พ.ศ. 2472) “มีอัยยาศรัยอันดีมีมารยาท
สุภาพ สมเปนกัลยาณีนารีรัตน” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 220-221)

พระจริยวัตรของขัตติยราชินีนี้ยังอาจปรากฏควบคู่กับพระสิริโฉม และยังหมาย
รวมถึงการประพฤติพระองค์อย่างงดงามอันเนื่องมาจากพระอุปนิสัยต่าง ๆ ตามแบบที่
เจ้านายฝ่ายในผู้สูงศักดิ์แห่งขัตติยวงศ์พึงมีด้วย เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสวรรคโลก
ลักษณวดี (พ.ศ. 2448) “มีพระอัยยาศรัยสุภาพพร้อมด้วยพระสิริวิลาสสมควรแก่
ขัตติยราชกุมารี มีพระหฤทัยเยือกเย็นด้วยพระเมตตาและปรีชาอันสุขุม ควรแก่กิจการ
อันละเอียด” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 416-417)

ประกาศยังได้แสดงผลของการที่ทรงมีพระจริยวัตรงดงามเอาไว้อย่างชัดเจนว่า
ขัตติยราชินีพระองค์นั้นจะทรงเป็นที่รักใคร่นับถือของพระประยูรญาติและเป็นที่เคารพ
ยกย่องของชนทั่วไป เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอุทองเขตขัตติยราชินี (พ.ศ. 2468)
“กอบด้วยพระจรรยา มารยาทอันสมควรแก่ขัตติยราชินีซึ่งสูงศักดิ์สมบุรณทุกประการ
เป็นที่รักใคร่นับถือของพระประยูรญาติทั่วไปไม่มีเว้น แม้คนทั้งหลายอื่นก็ยกย่องพระ
เกียรติคุณสรรเสริญกันโดยมาก” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 164)

คุณลักษณะประการนี้จึงมีความสำคัญเช่นเดียวกับพระชาติวุฒิ ทั้งยังปรากฏ
สืบมาจนถึงปัจจุบัน เช่น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี “กอบด้วย

พระจรรยา มารยาทเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติแห่งชาติดิยราชกุมารีทุกประการ เป็นที่รักใคร่นับถ้อยยกย่องสรรเสริญพระเกียรติคุณกันอยู่โดยทั่วไป” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 325)

1.3 ผู้ทรงมีพระวิยุตม์อันสมควร

ประกาศจำนวนมากมีกระบุว่า ชัตติยนารีทรงมีอาวุโสสมควรที่จะได้รับการเฉลิมพระยศ เช่น พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย (พ.ศ. 2443) “บัดนี้ก็มีพระชนมายุมากแล้ว สมควรที่จะดำรงพระเกียรติยศเป็นพระสัมพันธวงศ์เธอพระองค์เจ้าได้” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 386) หรือพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ (พ.ศ. 2446) “บัดนี้ทรงเจริญวิยุตม์เป็นผู้ใหญ่ในราชตระกูลสมควรที่จะดำรงพระเกียรติยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายในพระองค์หนึ่ง” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 405)

พระวิยุตม์อันสมควรยังหมายรวมถึงทรงเจริญวัยถึงช่วงเวลาหนึ่งที่กำหนด เช่น เมื่อพระราชบุตรขึ้นเจ้าฟ้าทรงเจริญพระชันษาถึงวัยโสกันต์ ก็ทรงได้รับการเฉลิมพระนามตามโบราณราชประเพณี ประกาศเฉลิมพระนามเจ้าฟ้าพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม 6 พระองค์ ให้เหตุผลตรงกันว่า “ถ้าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า แลพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า มีพระชนมายุสมควรแล้ว ก็พระราชทานพระสุพรรณบัฏ เฉลิมพระนามาภิไธยให้เป้นพระเกียรติยศไว้เป้นธรรมเนียมสืบมา” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 359-360) ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระวิยุตม์เป็นคุณลักษณะสำคัญของเจ้านายชั้นสูง คือแสดงว่าทรงเข้าสู่ภาวะของความเป็นผู้ใหญ่แล้ว

คุณลักษณะด้านพระวิยุตม์นี้ยังคงปรากฏมาตลอดจนถึงปัจจุบันเช่นเดียวกับพระชาติวิยุตม์และพระจริยวัตร เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ “ซึ่งเป็นพระธิดาพระองค์ใหญ่ใน สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์

อัครราชกุมารี พระโสทรกนิษฐภคินี ได้ทรงเจริญวัยและทรงปฏิบัติสรรพกรณียกิจอันควรแก่ชาติตินารี” (ประกาศเฉลิมพระเกียรติยศ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์, 2562) จะเห็นว่าข้อความข้างต้นให้ความสำคัญกับพระวิวุฒิควบคู่กับพระชาติวุฒิและการทรงงาน

1.4 ผู้ทรงมีพระคุณวุฒิเหมาะสม

ประกาศจำนวนหนึ่งยังกล่าวถึงพระคุณวุฒิ ซึ่งหมายถึงพระสติปัญญาและความรู้ความสามารถในวิชาด้านใดด้านหนึ่งอันเหมาะสมกับความเป็นชาติตินารี เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงวชิรศรัทธาธิราช (พ.ศ. 2427) “ทรงพระปรีชาไวเกินกว่าสามัญกุมารีโดยมาก” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 262) พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรสรรสุสดา (พ.ศ. 2439) “สามารถเป็นองค์อาจารย์สั่งสอนเจ้านาย” เพราะ “มีพระสติปัญญาสามารถในราชการต่าง ๆ แลทรงทราบในทางพุทธศาสนาแลราชศาสตรอักษรสมัยชำนาญในวิธีที่จะผูกประพันธ์กาพย์กลอน” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 349) หรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร (พ.ศ. 2454) “กอบไปด้วยพระปรีชาสามารถในทางศึกษา ทรงรอบรู้ในศิลปวิทยาต่าง ๆ อันสมควรแก่ชาติตินารีราชกุมารี ทั้งทรงมีความไหวพริบแลสามารถในกิจการต่าง ๆ ตามแบบอย่างพระบรมราชวงศ์ฝ่ายใน” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 38) คุณลักษณะประการนี้ได้รับการเน้นย้ำเป็นพิเศษเฉพาะชาติตินารีบางพระองค์ที่ทรงพระปรีชาโดดเด่น ไม่ได้ปรากฏมากและต่อเนื่องมาทุกสมัยดังเช่นคุณลักษณะก่อนหน้า

แม้พระคุณวุฒิจะไม่ปรากฏในประกาศทุกองค์ แต่ก็ เป็นคุณลักษณะสำคัญที่ช่วยประกอบสร้างภาพตัวแทนชาติตินารี เนื่องจากมักเชื่อมโยงกับการกล่าวถึงพระกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติในส่วนถัดไป โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ซึ่งมุ่งนำเสนอว่าชาติตินารีทรงรอบรู้ศิลปวิทยาจนเป็นที่ยกย่องของมหาชน เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต “ทรงปรีชาสามารถในทางศึกษา รอบรู้ศิลปวิทยาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในทางอักษรศาสตร์ ทรง

แตกฉานด้านภาษาทั้งไทยและต่างประเทศ ทั้งทรงสั่งทัดในการประพันธ์เป็นพิเศษ” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 317) จะเห็นได้ว่า พระคุณวุฒิที่ทรงรอบรู้ในวิชาอักษรศาสตร์นั้นเป็นคุณลักษณะที่สืบเนื่องมาแต่อดีต ดังเช่นประกาศตั้งกรมหลวงวรเสฐสุดาซึ่งยกย่องพระปรีชาสามารถด้านการประพันธ์ แต่ความรู้ความเชี่ยวชาญของชัตติยนารีจะมีความแตกต่างสอดคล้องไปกับบริบทของยุคสมัย ดังจะพบว่าพระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิตทรงได้รับโอกาสในการศึกษาภาษาต่างประเทศจนแตกฉาน จึงทรงพระนิพนธ์และแปลบทประพันธ์หลายชิ้น “ทำให้ทรงเป็นนักประพันธ์ผู้มีชื่อเสียงเกียรติคุณแพร่หลายอยู่จนในปัจจุบัน” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 317)

คุณลักษณะด้านพระคุณวุฒิของชัตติยนารีซึ่งแสดงควมมีพลวัตอย่างชัดเจนและมีการนำเสนออย่างโดดเด่นปรากฏอยู่ในประกาศสถาปนาสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ความว่า

ทรงได้รับความสำเร็จในการศึกษาอย่างงดงาม [...] เบื้องต้นได้ทรงศึกษาที่โรงเรียนจิตรลดา ทรงสำเร็จการศึกษา สอบไล่ได้คะแนนเป็นที่ 1 ของประเทศไทย ทั้งประโยคประถมศึกษา และประโยคมัธยมศึกษา แผนกศิลป์ ต่อมาทรงสอบคัดเลือกได้เข้าศึกษาต่อในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยที่ทรงพระวิริยะอุตสาหะและพระปรีชาสามารถในการศึกษาเล่าเรียน จึงทรงสอบไล่ได้เป็นที่ 1 ตลอดทุกปีการศึกษาและทรงได้รับรางวัลคะแนนยอดเยี่ยมในวิชาต่าง ๆ อยู่เสมอ [...] เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาก็ทรงได้คะแนนยอดเยี่ยมเป็นที่ 1 ของคณะอักษรศาสตร์ ทรงได้รับปริญญาบัตรอักษรศาสตร์บัณฑิตเกียรตินิยมอันดับ 1 เมื่อปีพุทธศักราช 2520 ทรงได้รับคะแนนเฉลี่ย 3.98 จากคะแนนเต็ม 4 ทั้งทรงได้รับรางวัลเหรียญทองเรียนเยี่ยมตลอดหลักสูตรด้วย

(จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 323)

ประกาศข้างต้นบรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับการศึกษาตามลำดับเวลา จะเห็นว่าพระองค์ทรงประสบความสำเร็จด้านการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงอุดมศึกษา ทรงสอบไล่ได้คะแนนเป็นลำดับที่ 1 เสมอ และทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ด้วยคะแนนยอดเยี่ยม โดยมีการระบุคะแนนเฉลี่ยและเหรียญรางวัลเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าพระคุณวุฒิของขัตติยนารีมีความเปลี่ยนแปลงไป จากที่ทรงเชี่ยวชาญวิชาความรู้ “อันสมควรแก่ขัตติยราชกุมารี” เป็นการที่ทรงได้รับการศึกษาในระบบจนถึงขั้นสูงสุดตามที่บุคคลหนึ่งพึงได้รับ ยิ่งไปกว่านั้น ในปัจจุบัน ความรู้ความสามารถของขัตติยนารีได้ขยายไปสู่วิชาการแขนงอื่น ๆ ที่ไม่ปรากฏในอดีต เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงราชสารินศิริพัชร มหาวัชรราชธิดา “ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจในด้านกฎหมาย ซึ่งทรงพระปรีชาสามารถเป็นอย่างยิ่ง” เพราะทรงสำเร็จการศึกษาด้านนิติศาสตร์จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยคอร์เนล ประเทศสหรัฐอเมริกา (มูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) ยามยาก สภากาชาดไทย, 2565) จะเห็นว่าคุณลักษณะประการนี้มีพลวัตเด่นชัด ซึ่งสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองด้านต่าง ๆ

1.5 ผู้ทรงมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

ประกาศมักยกย่องว่าขัตติยนารีทรงมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มาโดยตลอด เช่น พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคานารีรัตน์ (พ.ศ. 2430) “มีความซื่อตรงจงรักภักดีสุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเปนอันมาก ได้เปนพระมารดาพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง จึงพระราชทานเครื่องอิศริยยศตั้งอยู่ในตำแหน่งพระอรรคชายา ดำรงพระยศมากกว่า 18 ปี” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 289) หรือสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี (พ.ศ. 2465) “ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาด้วยความซื่อสัตย์กตเวทียิ่ง มีความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เปรนที่ไว้วางพระราชหฤทัย” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 145)

จะเห็นว่าความจงรักภักดีเป็นคุณลักษณะสำคัญที่ทำให้ขัตติยนารีทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย นอกจากนี้ ยังทำให้ทรงเป็นที่สนทนสนหาด้วย เช่น ประกาศ

สถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศราธิราชเจ้าฟ้าทิฆุฑกัญญา (พ.ศ. 2468) ความว่า “ได้ทรงสังเกตเห็นพระคุณสมบัติของสมเด็จพระเจ้าฟ้าทิฆุฑกัญญา ขอพระราชอภัยสวามิภักดิ์แต่ยังทรงพระเยาว์ตลอดมา ทั้งได้ทรงประจักษ์แจ้งความรักดีซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์นี้มีต่อพระองค์มาเป็นนิจ จึงเป็นสมเด็จพระชินษฐภคินีซึ่งทรงพระเมตตาตามากพระองค์ 1” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 164) ด้วยเหตุนี้ เจ้านายฝ่ายในบางพระองค์จึงทรงได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบงานสำคัญและใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ เช่น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายิ่ง (พ.ศ. 2430) เจ้าพนักงานพระโอสถ “ก็มีความอุสาหไสใจระวังมิให้คลาดเคลื่อน ถึงว่าบางทีจะทำการเกินไปบ้างตามพระอภัยสวามิภักดิ์ก็ไปโดยความจำนงประสงค์ที่จะให้เจริญพระบรมสุขในพระองค์อย่างเดียว จะหาผู้ที่มีความจงรักภักดีมีใจผูกพันในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทให้เสมอเหมือนได้โดยยาก” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 292)

ต่อมา เมื่อรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศราธิราชเจ้าฟ้าทิฆุฑกัญญา ก็ทรงแบ่งเบาพระราชภาระด้านต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ด้วยความจงรักภักดีอย่างสม่ำเสมอ ดังปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศราธิราชเจ้าฟ้าทิฆุฑกัญญา “ก็ยังใฝ่พระหฤทัยมั่นคงอยู่มิได้ทอดทิ้งในอุปการกิจที่มีแก่พระองค์ โดยเจตจำนงมุ่งหมายแต่จะให้ทรงพระเกษมสุข และทรงพระเจริญยิ่งด้วยพระราชอิสริยยศในมโหฬารสมบัตินั้น ได้ทรงปฏิบัติพระราชกิจแทนพระองค์ในหลายวาระ” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 336) หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี ที่ “จวบจนรัชกาลปัจจุบัน ก็ได้ทรงงานอย่างต่อเนื่องด้วยพระวิริยอุตสาหะ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย” (ประกาศสถาปนา สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี, 2562) เป็นต้น

ตัวอย่างเหล่านี้ไม่เพียงนำเสนอให้เห็นว่ารัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศราธิราชเจ้าฟ้าทิฆุฑกัญญา ทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภาระเนื่องจากความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตเท่านั้น แต่ยังทรงมีความจงรักภักดีในฐานะข้าแผ่นดิน จึงได้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจด้าน

ต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อชาติด้วย ดังที่สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงได้รับยกย่องว่า “ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถและสมเด็จพระบรมราชชนนี ด้วยพระวิริยอุตสาหะ เป็นคุณูปการแก่ประเทศชาติและอาณาประชาราษฎร์อย่างใหญ่หลวง เป็นอเนกประการ” (ประกาศเฉลิมพระนามาภิไธย สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เจ้าฟ้ามหาดจักรีสิริินธรมหาวิราลงกรณวราราชภักดี สิริกิจการิณีพิริยพัฒน์ รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี, 2562, น. 4) ตัวอย่างดังกล่าวนี้ นอกจากเป็นการยืนยันความรักชาติบ้านเมืองของขัตติยนารีผ่านความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ยังแสดงให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับชาติผ่านการทรงงานของขัตติยนารีด้วย โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

คุณลักษณะ 5 ประการสำคัญข้างต้นได้ประกอบกันในการนำเสนอภาพตัวแทนของขัตติยนารีตั้งแต่แรกเริ่มและมีลักษณะสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แม้จะมีรายละเอียดบางประการเปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำเสนอพระคุณวุฒิ อย่างไรก็ตาม ประกาศบางองค์อาจนำเสนอคุณลักษณะไม่ครบทุกประการและไม่ได้เรียงตามลำดับนี้ ทั้งนี้ขึ้นกับบริบทของยุคสมัยที่แตกต่างกันและลักษณะโดดเด่นของเจ้านายแต่ละพระองค์ กระนั้น คำว่า ขัตติยนารี ซึ่งเป็นภาพตัวแทนใหญ่ที่สุดยังปรากฏใช้เป็นส่วนหนึ่งของพระนามกรมเจ้านายฝ่ายในที่ทรงได้รับการเฉลิมพระยศตลอดมา เช่น พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยกัลยา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอุทองเขตขัตติยนารี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี ในรัชกาลปัจจุบัน

2. ภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์

ภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในในฐานะผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ ซึ่งเน้นน้ำหนักการทรงงานด้านต่าง ๆ ต่อองค์พระมหากษัตริย์ ราชสำนัก

รวมถึงชาติบ้านเมืองและประชาชน เป็นภาพตัวแทนที่ปรากฏควบคู่กับภาพตัวแทน
ชัตติยนารีเสมอ แม้จะมีประกาศบางองค์ที่ไม่กล่าวถึงพระกรณียกิจเลย เช่น ประกาศ
เฉลิมพระนามเจ้าฟ้าพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อ
พิจารณาในภาพรวม พระกรณียกิจต่าง ๆ ก็ยังเป็นส่วนสำคัญที่พบมากเป็นลำดับต้น ๆ
ในการนำเสนอพระเกียรติคุณของเจ้านายฝ่ายใน โดยจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

2.1 ผู้ทรงมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์

เจ้านายฝ่ายในที่ปรากฏภาพตัวแทนนี้ทรงมีพระคุณหรือความดีความชอบ
ต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นหลัก ปรากฏตั้งแต่ประกาศองค์แรกมาจนถึงปัจจุบัน
โดยสามารถจัดกลุ่มตามสถานภาพหรือบทบาทหน้าที่ได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ

(1) **พระบรมราชชนนี** เช่น กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี (พ.ศ. 2394)
“ซึ่งทรงพระเดชพระคุณเปนนอนไปมยมโหฬาร ด้วยทรงอภิบาลบำรุงรักษาพระองค์ให้ได้
สุขถาวรวัฒนาเจริญวัย แลมหิศจักรียศ” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 79) จะเห็น
ว่าประกาศมุ่งสรรเสริญพระคุณที่ทรงอุปถัมภ์เลี้ยงดูเจ้าฟ้ามงกุฎตั้งแต่มิพระประสูติกาล
รวมถึงพระราชหฤทัยที่เต็มเปี่ยมด้วยความรักความห่วงใยที่ทรงมีต่อพระราชโอรส
ประกาศในรัชสมัยต่อมาก็ยังกล่าวถึงพระคุณของพระบรมราชชนนีในลักษณะเดียวกัน
เช่น กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราธิบดี (พ.ศ. 2411) “ซึ่งมีมหันตคุณวราดิเรกอนกประการ
ด้วยทรงอภิบาลบำรุงรักษา ตั้งแต่ดำรงพระครรภ์มา พร้อมด้วยพรหมาธิมุตธยาศรัย
จำนงแต่ในความสุขสำราญแลเหตุเป็นที่ตั้งความเจริญ แต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทร
มหาจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 172) ภาพตัวแทนใน
กลุ่มนี้ยังครอบคลุมถึงเจ้านายฝ่ายในที่ทรงมีคุณูปการดุจดังพระราชมารดา เช่น
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อนกรมพระอรรคชายาเธอ กรมขุนสุทธา
สีนินาถ พระภรรยาเจ้าในสมเด็จพระบรมชนกนาถ ซึ่งทรงมีอุปการคุณต่อพระองค์ ขึ้น
เป็นพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ ปิยมหาราชปดิวรัดา คำนำหน้าพระนาม

พระวิมาดาเธอ หมายถึง แม่เลี้ยง เพราะทรงมีพระคุณต่อพระองค์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ “ได้ทรงรับเป็นผู้เลี้ยงอุปการะอยู่คราวหนึ่ง ครั้นถึงเวลาเสด็จออกไปศึกษาวิชาการประทับอยู่ต่างประเทศ พระอรรคชายาเธอฯ ก็อุทิศสัหะทรงฝากสิ่งของเครื่องบริโภคไปถวายเป็นเนืองนิจ เห็นได้ว่ายังผูกพระหทัยอยู่ในพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีรู้อย่าง” (*จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 185-186*)

(2) **พระอภิบาล** จากการศึกษาพบว่า มีประกาศ 6 องค์ที่นำเสนอภาพตัวแทนผู้ทรงมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะพระอภิบาล เช่น พระบรมมโหยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุตรางค์ราชประชานุรักษ์ (พ.ศ. 2416) “ได้มีบรรพการิตาธิการกิจมหันตคุณวิโรประการ ได้ทรงอภิบาลบำรุงบริรักษ์พระองค์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มาพร้อมด้วยพรหมจิมุตยาศรัย [...] และมีพระคุณเปนมหันตวราดิเรกโดยอเนกประการเสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี” (*จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 192-193*) ข้อความข้างต้นสรรเสริญว่าพระองค์ทรงมีพระคุณอเนกอนันต์ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีกลวิธีสำคัญคือการใช้ศัพท์สูงที่เกิดจากการสมาสเพื่อเน้นย้ำพระอิสริยยศอันสูงและพระคุณอันเสมอด้วยพระบรมราชชนนี

ประกาศเฉลิมพระยศพระอภิบาลองค์ต่อมา แม้ไม่ปรากฏการใช้ศัพท์สูงเช่นเดียวกับตัวอย่างข้างต้น แต่ยังคงบรรยายพระคุณที่ทรงอภิบาลพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์⁵ เช่น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแก้วกัลยาณี (พ.ศ. 2456) “ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมาถึง 10 ปี นับว่าเป็นผู้มีอุปการะแก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก” (*จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 88*) รวมทั้ง

⁵ หลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏว่ามีการเฉลิมพระยศพระอภิบาล เพราะพระมหากษัตริย์ 2 รัชกาลต่อมาทรงเป็นพระอนุวงศ์มาแต่เดิม พระบรมราชชนนีจึงทรงเลี้ยงดูพระราชโอรสด้วยพระองค์เอง โดยมีสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ทรงช่วยเหลือ ต่างจากรัชกาลก่อนที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้เจ้านายฝ่ายในดูแลพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าเฉพาะพระองค์ ส่วนรัชกาลปัจจุบันมีพระอภิบาลเป็นสามัญชน คือพลเอกหญิง ท่านผู้หญิงอภิรดี ยิ่งเจริญ จึงไม่มีการเฉลิมพระยศแต่อย่างใด

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัสสวาสดี (พ.ศ. 2472) “เปนพระอนุบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ทรงพระเยาว์มา [...] มีความรักใคร่ในพระองค์ ได้บำรุงเลี้ยงและพิทักษ์รักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยไมตรีเสนหจิตต์ เปนที่สนิทสนมชอบพระราชอัธยาศัย” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 227)

(3) **พระภรรยาเจ้า** ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีประกาศสถาปนาพระอิสริยยศพระภรรยาเจ้าหลายพระองค์ ซึ่งนำเสนอภาพตัวแทนของผู้ทรงมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมด้วยความจงรักภักดี เช่น พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรรราชกัลยา “ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณมาช้านาน โดยความซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดีเปนอันมาก มิได้มีระแวงผิดให้เป็นที่ขุนเคืองพระราชหฤทัย แลเสื่อมเสียเกียรติยศแต่สักครั้งหนึ่งเลย ได้ดำรงพระยศเปนพระอรรคชายามีพระเจ้าลูกเธอ ก็มีได้มีความกำเริบวุ่นวายด้วยยศศักดิ์ ประพฤติพระองค์เปนสุภาพเรียบร้อย” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 300-301) ตัวอย่างข้างต้นเน้นย้ำพระคุณสมบัติสำคัญที่ประกอบสร้างภาพตัวแทนขัตติยนารีควบคู่กับการปฏิบัติหน้าที่พระภรรยาเจ้า คือทรงมีความจงรักภักดี มิได้ทรงกำเริบในพระอิสริยยศอันสูง และทรงประพฤติพระองค์เรียบร้อย

ภาพตัวแทนของผู้ทรงมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์มีความสัมพันธ์กับจารีตประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติของฝ่ายในอย่างแยกไม่ออก โดยเฉพาะการควบคุมพื้นที่และพฤติกรรมอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้ภาพตัวแทนในกลุ่มนี้นำเสนอเจ้านายฝ่ายในที่ทรงสนองพระเดชพระคุณองค์พระมหากษัตริย์ในสถานภาพและบทบาทที่จำกัดอยู่ เฉพาะการเป็นแม่ พี่เลี้ยง และภรรยา อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ภาพตัวแทนของผู้ทรงมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์มิได้นำเสนอความชอบส่วนพระองค์ในพื้นที่ราชสำนักเท่านั้น แต่ขยายออกไปนอกราชสำนักและนอกประเทศ เช่น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี “ได้ตั้งพระหฤทัยสนองพระเดชพระคุณ ทั้งปฏิบัติวิภูธมากในเวลาเมื่อทรงเปนสุขสำราญ แล

รักษาพยาบาลในเวลาเมื่อทรงพระประชวร แม้เสด็จไปประทับอยู่ในฐานะสถานต่างประเทศ ก็อุปาทานโดยเสด็จติดตามไปมิได้ย่อท้อต่อความลำบาก” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 169) ภาพตัวแทนนี้สัมพันธ์กับการที่ทรงมีโอกาสตามเสด็จพระราชสวามีไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด คล้ายกับการปฏิบัติหน้าที่ภริยาประมุขของรัฐเอกราชตามแบบสากล นับว่าพระองค์ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชินีพระองค์แรกที่ทรงมีบทบาทดังกล่าว (ตินาร์ บุญธรรม, 2550, น. 121)

2.2 ผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจภายในราชสำนัก

ภาพตัวแทนนี้เป็นภาพของเจ้านายที่ทรงปฏิบัติราชการฝ่ายในที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมาย ซึ่งสอดคล้องกับพระคุณสมบัติอันโดดเด่นด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความวิริยอุตสาหะและความซื่อตรง เริ่มปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระวรราชคเชอ พระองค์เจ้ายี่แข่ง “เป็นผู้มีความอุสาหไม่มีเกียรติก้านแลว่องไวกล้าหาญ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกมาสำหรับรับราชการเข้านอกออกในแลยังคงรับราชการอยู่ในพนักงานมัสการด้วย” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 291) หรือ พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสธรรฐสุตา ซึ่งทรงรอบรู้ศิลปวิทยาต่าง ๆ “ได้ทูลถวายอักษรวิธึแลเรื่องราวประเพณีโบราณแลทางธรรมเนียมปฏิบัติตามบรมพุทโธวาท” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 349) แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวภาพตัวแทนนี้ยังคงปรากฏสืบเนื่องมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงสถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พ.ศ. 2470 ความว่า

ได้ทรงรับตำแหน่งเป็นอธิบดีบัญชาการรักษาพระราชวังฝ่ายในตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ได้ทรงปฏิบัติราชการโดยซื่อตรง กอบด้วยพระวิริยอุตสาหะสามารถให้ราชการทั้งปวงในหน้าที่เรียบร้อยเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง [...] ครั้งถึงรัชกาล

แห่งสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้านภาพรประภาทรงเปนอธิบดีบัญชาการฝ่ายในทั่วทั้งพระราชนิเวศสถาน ก็ทรงปฏิบัติราชการต่อมาด้วยความโอปอ้อมอารี แลมิได้ลุแก่อวดอย่างหนึ่งอย่างใดตลอดรัชกาลที่ 6 [...] มาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้านภาพรประภาทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีราชการฝ่ายใน ต่อมา ก็ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณมาด้วยความซื่อสัตย์สามารถมั่นคงเหมือนหนหลังตลอดมาจนกาลบัดนี้

(จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 193-194)

ข้อความข้างต้นนำเสนอภาพการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งอธิบดีบัญชาการเขตพระราชฐานฝ่ายใน ผ่านการบรรยายพระคุณสมบัติในการทรงงาน ทั้งความจงรักภักดี ความซื่อสัตย์สุจริต ความวิริยอุตสาหะ ความโอปอ้อมอารี และความไม่ลำเอียง ซึ่งล้วนเป็นคุณธรรมสำคัญที่ทำให้ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างต่อเนื่องมาถึง 3 รัชสมัย กลวิธีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศเจ้าต่างกรมเพื่อตอบแทนคุณงามความดีในการปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณมาอย่างยาวนาน

การปฏิบัติราชการฝ่ายในดังกล่าวคล้ายกับการทรงงานของเจ้านายฝ่ายหน้า เนื่องจากเจ้านายฝ่ายในต้องประทับอยู่เฉพาะในเขตพระราชฐานชั้นใน จึงทรงได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบงานต่าง ๆ จำกัดอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าภาพตัวแทนภาพนี้ปรากฏในพื้นที่เขตพระราชฐานชั้นในทั้งสิ้น⁶ ภาพตัวแทนผู้ทรง

⁶ แม้เจ้านายฝ่ายในบางพระองค์จะทรงมีบทบาทโดดเด่นนอกเขตพระราชฐานชั้นในบ้างแล้ว เช่น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเมื่อ พ.ศ. 2440 แต่เป็นเพียงส่วนน้อยและไม่ปรากฏในประกาศเช่นเดียวกับหน้าที่อื่น

ปฏิบัติพระกรณียกิจภายในราชสำนักที่แสดงให้เห็นพลวัตปรากฏครั้งแรกในประกาศสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอนุรักษ์มนตรีในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยนำเสนอบทบาทการเป็นราชเลขานุการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁷ เนื่องด้วยทรงพระสติปัญญาสามารถโดดเด่น ดังความว่า “ต่อมาในสมัยเมื่อทรงพระเจริญวัยขึ้น จนรอบรู้ราชกิจและวิชาการ สามารถรับราชการเป็นตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายใน ได้สนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ อยู่ใกล้ชิดติดพระองค์มาจนเสด็จสวรรคต” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 163) จะเห็นได้ว่า จากภาพตัวแทนนี้ ขอบเขตการทรงงานของเจ้านายสตรีได้ขยายออกมามีหน้าที่อื่นด้วย อย่างไรก็ดี ในสมัยต่อมาเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกราชสำนัก เช่น การลดลงของจำนวนเจ้านาย การผ่อนคลายความเข้มงวดของเขตพระราชฐานชั้นใน การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เกี่ยวกับสตรี ฯลฯ ภาพตัวแทนนี้จึงไม่ปรากฏในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายอีกต่อไป

2.3 ผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจเพื่อประเทศชาติและประชาชน

ภาพตัวแทนนี้เป็นภาพของเจ้านายฝ่ายในที่ทรงงานด้านต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองและประชาชน ปรากฏครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสา

⁷ แต่แรก พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวีทรงเป็นราชเลขานุการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะทรงเชี่ยวชาญอักษรศาสตร์ทัดเทียมเจ้านายฝ่ายหน้า (กรมศิลปากร, 2554, น. 69) เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทรทรงเจริญวัยจนรอบรู้วิชาหนังสือ ก็ทรงรับเป็นผู้ช่วยพระชนนีในการถวายงานด้านเลขานุการ (ดิเรก บัญธรรม, 2550, น. 117) พระกรณียกิจดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เจ้านายฝ่ายในทรงมีบทบาทมากขึ้นกว่าแต่เดิมที่จำกัดเฉพาะงานบ้านงานเรือน แม้จะยังไม่ปรากฏชัดเจนในประกาศก็ตาม

มาตุจฉาเจ้า⁸ ซึ่งนอกจากจะ “ได้ทรงประทับประคองโดยทรงพระเมตตากรุณามาเป็นนิจตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ไว้ว มีพระคุณควรนับเป็นอย่างยิ่ง ทุกวันนี้ก็เป็นทีทรงเคารพนับถือเหมือนดังเช่นสมเด็จพระบรมราชชนนี” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 175) แล้วพระองค์ยัง “ทรงพระคุณแก่บ้านเมืองปรากฏเปนอนเนกปริยาย ดังเช่นทรงอำนวยการสถาปนาสยามแผ่นดิน” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 175) ข้อความนี้นำเสนอเจ้านายฝ่ายในที่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจสำคัญ คือทรงเป็น “สภาชนนี” หรือองค์อุปถัมภ์ในการจัดตั้งสภาอุณาโลมแดง ซึ่งเป็นองค์กรสาธารณกุศลเพื่อบรรเทาความทุกข์ของทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากกรณีพิพาท ร.ศ. 112⁹ (ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, 2564, น. 257) นับเป็นการนำเสนอภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อราษฎรเป็นคราวแรก

จากนั้นเป็นต้นมา ประกาศองค์ต่อ ๆ มาจึงได้เริ่มเปลี่ยนมาเน้นการนำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจเพื่อชาติบ้านเมืองและประชาชนจนกลายเป็นภาพตัวแทนหลัก และไม่ได้นำเสนอภาพของผู้ทรงมีคุณูปการต่อ

⁸ อาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงเป็นเจ้านายฝ่ายในพระองค์แรกที่ทรงงานเพื่อประเทศชาติและประชาชนอย่างเด่นชัด จากการดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ แต่ในประกาศสถาปนาไม่ได้นำเสนอหน้าที่นี้อย่างชัดเจน เพียงแต่กล่าวไว้กว้าง ๆ ว่า ทรง “มีพระราชหฤทัยเอื้อเฟื้อ เป็นพระราชธุระตามพระราชทานกระแสรักษาตำริห์ แลทรงช่วยแนะนำในกิจการทั้งปวงมิได้ขาด” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 6) ในงานวิจัยชิ้นนี้จึงถือว่า ภาพตัวแทนนี้ปรากฏครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁹ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงรับเป็นสภานายิกาเมื่อแรกตั้งสภาอุณาโลมแดง หลังจากที่พระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2462 สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกาเป็นพระองค์ที่ 2 กระทั่งเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2498 หลังจากนั้นสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงดำรงตำแหน่งสืบมาเป็นพระองค์ที่ 3 จนถึงปัจจุบัน

องค์พระมหากษัตริย์มากเท่าแต่ก่อน โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร¹⁰ เช่น สมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี “โปรดให้จัดสร้างโรงเรียนชายแดนขึ้นเป็นหลายแห่ง เพื่อให้เยาวชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ทรงจัดตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ขึ้น และโปรดให้ออกไปทำการรักษาพยาบาลประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 300-301) ข้อความในประกาศนี้มุ่งนำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในในสถานภาพของพระบรมราชชนนีที่ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งด้านสาธารณสุข สาธารณกุศล และการศึกษาในทุกท้องที่ทั่วประเทศ ภาพตัวแทนนี้แสดงความเปลี่ยนแปลงไปจากภาพของพระบรมราชชนนีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มุ่งนำเสนอคุณูปการที่ทรงมีต่อพระราชโอรสเป็นสำคัญ ขณะที่ในรัชสมัยต่อมาเริ่มนำเสนอภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อชาติบ้านเมือง ควบคู่ไปกับการอภิบาลพระราชโอรสโดยให้ความสำคัญเท่า ๆ กัน กระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร การเฉลิมพระยศพระบรมราชชนนีจึงมุ่งสรรเสริญพระราชกรณียกิจเพื่อชาติบ้านเมืองยิ่งกว่าพระคุณที่ทรงมีต่อองค์พระมหากษัตริย์อย่างเห็นได้ชัด รวมทั้งพื้นที่ของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจยังขยายจากเขตพระราชฐานหรือในเมืองหลวงออกไปยังท้องถิ่นทุรกันดาร โดยเฉพาะบริเวณชายแดนอีกด้วย

นอกจากสมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนีแล้ว ในประกาศสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ก็มีการนำเสนอพระองค์ในฐานะผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจด้านการสาธารณสุขเช่นกัน อันเป็นการสืบสาน

¹⁰ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ไม่มีประกาศที่นำเสนอพระเกียรติคุณของเจ้านายฝ่ายในโดยละเอียด มีเพียงการเปลี่ยนแปลงยศศักดิ์เมื่อผลิตแผ่นดินเท่านั้น อันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีอย่างต่อเนื่อง ดังความว่า “ทั้งทรงรับเป็นพระอัครบริหารกองทุนการกุศล สมเด็จพระเจ้า ทรงเป็นประธานมูลนิธิโรคไตมาแต่แรกเริ่ม และทรงรับมูลนิธิตลอดจนสมาคมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา การสังคมสงเคราะห์ และการสาธารณสุข ไว้ในพระอุปถัมภ์อีกเป็นจำนวนมาก” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 336) นอกจากนี้ ประกาศยังกล่าวถึงการที่พระองค์ทรง “มีพระหฤทัยเปี่ยมไปด้วยพระเมตตากรุณาปรารถนาที่จะให้ประชาชนทุกชนชั้นได้มีวิชาความรู้ [...] จึงทรงพระอุตสาหะรับเป็นอาจารย์สอนอยู่ในสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ โดยมีได้ทรงคิดเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 336) อันเป็นการนำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในผู้ทรงรอบรู้ด้านการศึกษาที่สืบเนื่องมาแต่อดีต¹¹ แต่ที่แตกต่างไปก็คือ ประกาศได้นำเสนอการบำเพ็ญพระกรณียกิจด้านนี้ในพื้นที่สาธารณะ อันเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น พัฒนาการของการศึกษา รวมถึงการเปิดโอกาสให้สตรีได้รับการศึกษาเท่าเทียมบุรุษ กระทั่งทรงได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นศาสตราจารย์พิเศษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งศาสตราจารย์พิเศษ , 2521)

ประกาศสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต เมื่อ พ.ศ. 2520 เป็นตัวอย่างอันโดดเด่นที่แสดงให้เห็นพลวัตของภาพตัวแทนเจ้านายฝ่ายในผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจเพื่อประเทศชาติและประชาชน โดยนำเสนอวีรกรรมของพระองค์ที่ทรงสละชนม์ชีพเพื่อปกป้องบ้านเมืองจากภัยคุกคามทางการเมือง ดังความว่า

ได้เสด็จออกไปเยี่ยมเยียนและสงเคราะห์อนุเคราะห์
ประชาชนด้วยการส่งเสริมในทางความเป็นอยู่ การทำอาชีพ การศึกษา

¹¹ เช่น ประกาศตั้งกรมพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสฐสุตา เมื่อ พ.ศ. 2439 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้เสนอไปข้างต้น

การรักษาพยาบาล ในชนบททุกแห่ง [...] โดยเฉพาะทางจังหวัดภาคใต้ นั้น หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต เสด็จไปปฏิบัติภารกิจเป็นประจำ ได้ทรงปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมายด้วยความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว โดยมีได้หวาดเกรงต่อความยากลำบากและภัยอันตรายใด ๆ ทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ที่จะปฏิบัติภารกิจ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ชาติบ้านเมืองและประชาชนส่วนใหญ่เป็นสำคัญ แม้บางครั้งต้องเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต

(จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 317-318)

จะเห็นได้ว่า ประภาสได้ฉายภาพการทรงบำเพ็ญกรณียกิจในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ในจังหวัดทางภาคใต้ ทั้งด้วยการสงเคราะห์ด้านความเป็นอยู่ อาชีวการศึกษา และการสาธารณสุขของชาวบ้านในชนบททางไกล ไปจนถึงการเสด็จไปทรงเยี่ยมเยียนดูแลทหารตำรวจที่ปฏิบัติหน้าที่ป้องกันประเทศในพื้นที่เสี่ยงภัย แสดงให้เห็นการขยายพื้นที่และบทบาทของเจ้านายฝ่ายในในขณะนั้นไปสู่ด้านความมั่นคงด้วย ภาพตัวแทนลักษณะนี้ปรากฏอีกครั้งในปลายปีเดียวกันในประกาศสถาปนาสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ได้ “โดยเสด็จพระราชดำเนินไปในการทรงเยี่ยมเยียนราษฎร ตำรวจ ทหาร ในภูมิภาคต่าง ๆ อยู่เสมอ ทุกแห่งหนแม้ในท้องถิ่นทุรกันดาร มีภัยอันตราย [...] โดยปรกตจะทรงปราศรัยทักทายกับราษฎรอย่างสนิทสนมด้วยพระเมตตาทำให้ราษฎรมีโอกาสที่จะกราบทูลถึงทุกข์สุขที่มีอยู่ได้ตามประสงค์” ต่อมาจึงมีพระดำริให้ก่อตั้งมูลนิธิสายใจไทยขึ้นเพราะ “ทรงถือเป็นภาระที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขตอบแทนบุญคุณเหล่าทหาร ตำรวจ และพลเรือน ที่สละชีวิตและความสุขในการป้องกันประเทศชาติ” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 324)

น่าสนใจว่า ภาพตัวแทนลักษณะนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนแม้ในการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายหน้า เช่นเดียวกับการที่ทรงเป็นเจ้านายฝ่ายในพระองค์แรกที่ทรงได้รับสถาปนาพระอิสริยยศที่ “สยามบรมราชกุมารี” จึงพบว่า ประภาสองค์นี้ได้นำเสนอ

ภาพตัวแทนของพระองค์ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในลักษณะเดียวกับเจ้านายฝ่ายหน้า ควบคู่ไปกับภาพตัวแทนขัตติยนารีที่ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากองค์พระมหากษัตริย์ด้วย ดังปรากฏว่า “เมื่อปีพุทธศักราช 2516 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เสด็จแทนพระองค์ ไปทรงร่วมในงานพิธีพระบรมศพ สมเด็จพระเจ้ากุสตัฟที่ 6 ออดอล์ฟ ที่กรุงสตอกโฮล์ม ประเทศสวีเดน” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 324-325)

ในรัชกาลปัจจุบัน แม้ประกาศจะมีได้บรรยายพระเกียรติคุณของเจ้านายฝ่ายในอย่างละเอียดถี่ถ้วน แต่ก็แสดงให้เห็นภาพตัวแทนที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปจากรัชสมัยก่อนหน้าอีก เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี ทรงงานวิชาการด้านวิทยาศาสตร์และการแพทย์ซึ่ง “ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นที่ประจักษ์แก่มานานอารยประเทศ” (ประกาศสถาปนา สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี, 2562) ขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา ทรงมีบทบาทด้านการต่างประเทศและกฎหมาย โดย “ทรงรับปฏิบัติงานที่คณะทูตถาวรแห่งประเทศไทย ประจำองค์การสหประชาชาติ ณ นครนิวยอร์ก อีกทั้งทรงปฏิบัติพระกรณียกิจในด้านกฎหมาย ซึ่งทรงพระปรีชาสามารถเป็นอย่างยิ่ง ทรงรับราชการในตำแหน่งอัยการผู้เชี่ยวชาญ สำนักงานอัยการสูงสุด” (ประกาศ เรื่อง สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา, 2562, น. 1) ทั้งนี้ พระกรณียกิจหลักของทั้ง 2 พระองค์สัมพันธ์กับโอกาสและสาขาวิชาที่ทรงเลือกศึกษา ประกาศข้างต้นจึงไม่เพียงเน้นย้ำพลวัตของภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลปัจจุบัน แต่ยังแสดงให้เห็นว่าปัจจัยทางสังคมส่งผลต่อการนำเสนอภาพตัวแทนดังกล่าวด้วย

โดยสรุป ภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์มีทั้งลักษณะที่สืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงไป โดยภาพตัวแทนผู้ทรงมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์พบมากมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการเพิ่มบทบาท

ด้านอื่น ๆ เข้ามานอกจากการเป็นแม่และภรรยาตั้งแตรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อยมาจนถึงปัจจุบันซึ่งเน้นหน้าที่ด้านอื่นมากกว่าพระคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนภาพตัวแทนผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจในราชสำนักซึ่งพบมากในระยะแรก ก็ไม่ปรากฏอีกหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่บางภาพเกิดขึ้นใหม่และมีลักษณะที่เป็นพลวัต คือภาพตัวแทนผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจเพื่อประเทศชาติและประชาชน ซึ่งโดดเด่นเป็นพิเศษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทั้งนี้ ความสืบเนื่องและพลวัตดังกล่าวย่อมสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและการเมือง ซึ่งจะได้อธิบายโดยละเอียดต่อไป

กลวิธีการประพันธ์ในการประกอบสร้างภาพตัวแทน

กลวิธีการประพันธ์ในการประกอบสร้างภาพตัวแทนขัตติยนารีผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ ประกอบด้วย 2 กลวิธีหลัก คือ กลวิธีการเล่าเรื่อง และกลวิธีการใช้ภาษา

1. กลวิธีการเล่าเรื่อง

กลวิธีการเล่าเรื่องที่ปรากฏอย่างโดดเด่นมี 3 กลวิธี ดังนี้

1.1 การเรียบเรียงเหตุการณ์ตามลำดับเวลาอย่างเป็นระบบ

ประกาศนียบัตรเสนอพระเกียรติคุณของเจ้านายฝ่ายในผ่านการเรียบเรียงเรื่องราวแต่ละช่วงในพระชนม์ชีพตามลำดับเวลาอย่างเป็นระบบ โดยประกาศส่วนใหญ่จะเริ่มด้วยการนำเสนอพระประวัติ จากนั้นจึงตามด้วยพระกรณียกิจ พระจริยวัตร และความสำเร็จของเจ้านายพระองค์นั้น ๆ จนกระทั่งทรงได้รับการเฉลิมพระยศในโอกาสดังกล่าว เรื่องราวแต่ละช่วงที่นำเสนอนอกจากจะร้อยเรียงไปตามลำดับเวลาแล้ว ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจนจาก ประกาศสถาปนาพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัสสวาสดี เมื่อ พ.ศ. 2472 ความว่า

หม่อมเจ้ามนัสสวาสดี สุขสวัสดิ พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 4 กรมหลวงอดิศรอุดมเดช อันพระบิดาได้ถวายไว้ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงทำนุบำรุงมาตั้งแต่เยาว์ ครั้นเจริญวัยขึ้น สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพระเมตตาไว้วางพระราชหฤทัย จึงโปรดให้เป็นพระอนุบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ทรงพระเยาว์มา หม่อมเจ้ามนัสสวาสดีมีความรักใคร่ในพระองค์ ได้บำรุงเลี้ยงและพิทักษ์รักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยไมตรีลีเนหจิตต์ เป็นที่สนิทสนมชอบพระราชอัธยาศัย [...] หม่อมเจ้ามนัสสวาสดีก็ยังเฝ้าหฤทัยมั่นคงอยู่ในที่จะพึงปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณทุกโอกาสมิคลาดคลาย มีอัธยาศัยมั่นคงอยู่ในศีลธรรมประกอบทั้งสุภาพอ่อนน้อม และโอบอ้อมอารีตามควรแก่ฐานะานุรูปแห่งบุคคลนั้น ๆ จึงพากันสรรเสริญอยู่โดยมาก เพราะความที่หม่อมเจ้ามนัสสวาสดี ทรงคุณสมบัติดังกล่าวมา มีพระราชประสงค์จะทรงทดแทนคุณูปการซึ่งได้มีมาแต่พระองค์ในทูลหลัง กับทั้งให้เป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดชได้พระองค์ 1

(จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 227-228)

จะเห็นได้ว่า ประกาศข้างต้นมีความโดดเด่นในการแสดงความสืบทอดของลำดับเหตุการณ์และความเป็นเหตุเป็นผลของแต่ละเหตุการณ์ในพระชนม์ชีพของหม่อมเจ้ามนัสสวาสดี สุขสวัสดิ ประกาศเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เป็นจุดเริ่มต้นคือการประสูติของพระองค์ผ่านการระบุพระนามของพระบิดา ซึ่งเป็นการนำเสนอภาพของผู้ทรงมีพระชาติวุฒิสุงไปในเวลาเดียวกัน ทั้งยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับเจ้านายชั้นสูงว่า ทรงอยู่ในการ “ทำนุบำรุง” ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

พระบรมราชชนนีพันปีหลวงตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยเหตุนี้ เมื่อทรงเจริญวัยขึ้น จึงทรงเป็นที่ “ไว้วางพระราชหฤทัย” ทำให้ทรงได้รับหน้าที่เป็นพระอนุบาลของพระราชโอรส คือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นประกาศได้นำเสนอภาพผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจในฐานะพระอภิบาลว่า ได้ทรง “บำรุงเลี้ยงและพิทักษ์รักษาด้วยไมตรีสีเนหจิตต์” จึงทรงเป็น “ที่สนิทสนมชอบพระราชอัธยาศัย” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้นจึงกล่าวถึงพระอัยยิกษีและพระจริยวัตรอันดีงามจนเป็นที่สรรเสริญ การนำเสนอภาพตัวแทนเหล่านี้ได้เรียงมาตามลำดับ ประกอบกับภาพตัวแทนผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจอันมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์ด้วยความจงรักภักดี จึงทำให้ทรงได้รับการเฉลิมพระยศเป็นพระองค์เจ้าในที่สุด

จะเห็นว่า การไล่เรียงเรื่องราวแต่ละช่วงในชนมชีพของหม่อมเจ้านันตสวาสดี สุขสวัสดิ์ ไม่เพียงแสดงให้เห็นการเรียบเรียงเหตุการณ์ตามลำดับเวลาอย่างเป็นระบบของประกาศ แต่ยังมีส่วนสำคัญในการนำเสนอภาพตัวแทนสำคัญของเจ้านายฝ่ายในที่สัมพันธ์ต่อเนื่องกันมาด้วย

1.2 การคัดสรรเฉพาะเหตุการณ์บางตอนมานำเสนอ

การคัดสรรเฉพาะเหตุการณ์บางตอนมานำเสนอ เป็นการเน้นนำหน้าหรือเลือกไม่กล่าวถึงบางช่วงบางตอน เช่นเดียวกับการเขียนวรรณกรรมชีวประวัติทั่วไปที่มีได้นำเสนอเหตุการณ์ทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของบุคคลหนึ่ง ๆ อย่างครบถ้วน แต่มีการคัดเลือกและนำมาเรียบเรียงใหม่อย่างเหมาะสม โดยยังคงมุ่งนำเสนอสาระสำคัญ แต่ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทของการประพันธ์แต่ละครั้ง เช่น การเฉลิมพระยศพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสุทธนารีนาถทั้ง 3 ครั้ง ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย 3 องค์ที่เกี่ยวข้องกับ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสุทธนารีนาถ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสสมสวัสดิ์ พระวรชายาฯ	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระวรราชทานีนัดตามาดู	พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสุทธนารีนาถ
<p>โดยที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ ทรงอภิเษกสมรสกับ หม่อมหลวงโสสมสวัสดิ์ กิติยากร ถูกต้องตามกฎหมายและราชประเพณีโดยสมบูรณ์ทุกประการแล้ว</p> <p>[...] ทรงดำรงตำแหน่ง พระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 314)</p>	<p>โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา [...] สามารถศึกษาเล่าเรียน และปฏิบัติสรรพกิจอันควรแก่ชาติตียกุมารีได้เป็นอันดี [...] สมควรที่จะทรงยกย่อง พระมารดาผู้ได้ทรงอภิบาล บำรุงมาด้วยพระทัยเมตตา อาหารและด้วยพระวิริยะอุตสาหะอย่างเอกอุ ให้ดำรงพระเกียรติยศสูงขึ้น</p> <p>อีกประการหนึ่ง พระเจ้าวรวงศ์เธอผู้พระมารดานั้น ก็ทรงเพียบพร้อมด้วย พระกัลยาณธยา คัย และ พระจริยาวัตรอัน สุขุม นุ่มนวลสม่ำเสมอ (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 329)</p>	<p>เป็นพระมารดาผู้ทรงอภิบาล พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ซึ่งเป็นพระราชธิดาองค์ใหญ่ ด้วยพระวิริยอุตสาหะ และพระทัยเมตตา จนทรง เจริญพระชนมายุ และทรง ปฏิบัติสรรพกรณียกิจอันควรแก่ชาติตียนารี กอปรกับ พระเจ้าวรวงศ์เธอผู้พระมารดานั้น ก็ได้ทรงปฏิบัติ พระกรณียกิจน้อยใหญ่ สอนองพระเดชพระคุณมา ตั้งแต่ครั้งรัชกาลก่อน สืบเนื่องมาจนถึงรัชกาล ปัจจุบัน (ประกาศสถาปนา พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสสมสวัสดิ์ กรมหมื่นสุทธนารีนาถ, 2562)</p>

ประกาศองค์แรกแสดงให้เห็นการยกหม่อมหลวงโสมสวัสดิ มหิตล จักรราชินิกุล ขึ้นเป็นเจ้า เนื่องจากการอภิเษกสมรสกับพระราชทายาท เมื่อ พ.ศ. 2520 ขณะที่ประกาศสถาปนาพระวรวงษาทินัดตามาตุ เมื่อ พ.ศ. 2534 ได้กล่าวถึงพระกรณียกิจสำคัญ คือการทำหน้าที่พระอภิบาลพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระจริยวัตรอันงดงามเป็นหลัก สอดคล้องกับคำลงท้ายพระนาม “พระวรวงษาทินัดตามาตุ¹²” ที่ได้รับพระราชทานในโอกาสนี้ เช่นเดียวกับประกาศสถาปนาเมื่อ พ.ศ. 2562 เหตุผลหลักในการเฉลิมพระยศครั้งนี้คือ “เป็นพระมารดาผู้ทรงอภิบาล” พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งสัมพันธ์กับการที่ทรงเป็นอดีตพระวรวงษายา หากแต่ไม่มีการกล่าวถึงพระสถานะในประกาศองค์นี้ ทั้งที่เป็นเหตุผลสำคัญเมื่อทรงได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ กลวิธีการเล่าเรื่องดังกล่าวแสดงให้เห็นการคัดสรรหรือเลือกไม่กล่าวถึงเหตุการณ์บางช่วงบางตอนเพื่อให้สอดคล้องกับจุดประสงค์ของการประพันธ์และบริบทแห่งยุคสมัยอย่างชัดเจน

1.3 การใช้ผู้เล่าเรื่องแบบรู้แจ้ง

ผู้เล่าเรื่องแบบรู้แจ้ง (omniscient) สามารถแสดงทัศนะ ความคิดเห็น ดีความวิจาร์ณ หรือมีบรรทัดฐานในการตัดสินสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งรู้ความคิด และถ่ายทอดอดีตปัจจุบัน และอนาคตของตัวละครได้ (อิรวตี ไตลังคะ, 2543, น. 37) ประกาศทุกองค์ใช้ผู้เล่าเรื่องในลักษณะนี้ผ่านการใช้กลวิธีการประพันธ์หลากหลายกลวิธี เพื่อให้สามารถถ่ายทอดเรื่องราวของเจ้านายฝ่ายในในอดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างอิสระ ประกาศที่ใช้ผู้เล่าเรื่องแบบรู้แจ้งผ่านกลวิธีต่าง ๆ อย่างโดดเด่นที่สุดคือ ประกาศสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต เมื่อ พ.ศ. 2520 ดังความว่า

¹² หมายถึง พระมารดาของพระราชนัดดาพระองค์แรกแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐ

ทรงทราบจากวิทยุว่า มีตำรวจตระเวนชายแดนได้รับบาดเจ็บสาหัสจากกบระเบิด 2 คน ด้วยความที่ทรงห่วงใยผู้ได้รับบาดเจ็บเกรงว่าจะได้รับอันตรายถึงชีวิตหากมิได้รับการรักษาพยาบาลให้ทันท่วงที จึงทรงให้นักบินนำเฮลิคอปเตอร์ร่อนลงเพื่อรับคนเจ็บนำส่งโรงพยาบาล ขณะนักบินนำเครื่องร่อนลงต่ำที่ใกล้บ้านเหนือคลอง ได้ถูกผู้ก่อการร้ายซึ่งซ่อนอยู่ภาคพื้นดิน ระเบิดยิงอย่างหนาแน่น กระสุนของผู้ก่อการร้ายถูกเฮลิคอปเตอร์และทะลุเข้ามาถูกหม่อมเจ้าวิภาวดีรังสิต เป็นบาดแผลฉกรรจ์ และในที่สุดก็ได้ถึงชีพิตักษัย บนเฮลิคอปเตอร์ที่นำเสด็จกลับมายังจังหวัดสุราษฎร์ธานีในวันนั้น

(จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 318)

ประกาศข้างต้นใช้กลวิธีการเล่าเหตุการณ์เฉพาะตอนอย่างละเอียดเพื่อเน้นย้ำความทุเมและการเสียสละของหม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต ซึ่งทรงห่วงใยเจ้าหน้าที่ผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสจากการปะทะกับ “ผู้ก่อการร้าย” โดยเลือกให้ผู้เล่าเรื่องแบบรู้แจ้งทำให้เข้าใจความคิด ความรู้สึก และการกระทำของพระองค์ ดังเช่นการบรรยายว่า “ด้วยความที่ทรงห่วงใยผู้ได้รับบาดเจ็บ เกรงว่าจะได้รับอันตรายถึงชีวิตหากมิได้รับการรักษาพยาบาลให้ทันท่วงที จึงทรงให้นักบินนำเฮลิคอปเตอร์ร่อนลงเพื่อรับคนเจ็บนำส่งโรงพยาบาล” รวมทั้งการใช้คำที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเสมือนเป็นพยานอยู่ในเหตุการณ์ความรุนแรงนั้น เช่น กริยา “ร่อนลงต่ำ” และ “ระเบิดยิงอย่างหนาแน่น” การเล่าเหตุการณ์ในลักษณะนี้ช่วยเน้นย้ำวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ให้เด่นชัดขึ้น อีกทั้งตอนต้นยังมีการเกริ่นการณ์ (foreshadowing) โดยกล่าวเป็นระยะว่า ภารกิจที่ทรงได้รับมอบหมายและทรงปฏิบัติอยู่เป็นประจำนั้นเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต การเล่าเรื่องแบบรู้แจ้งผ่านกลวิธีต่าง ๆ ที่กล่าวมาได้เอื้อให้ผู้ฟังผู้อ่านเกิดความรู้สึกสะเทือนใจในชะตากรรมและซาบซึ้งในวีรกรรม รวมทั้งสำนึกในพระกรุณาธิคุณของพระองค์ด้วย

ประกาศองค์นี้ไม่เพียงแสดงให้เห็นพลวัตสำคัญของเจ้านายฝ่ายในเท่านั้น แต่ยังเน้นย้ำพันธกิจในฐานะวรรณกรรมด้วย กล่าวคือ ประกาศมีส่วนสำคัญในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจผ่านการถ่ายทอดเรื่องราวของเจ้านายฝ่ายใน เพื่อเชิดชูความทุ่มเท เสียสละในการปกป้องชาติและพิทักษ์รักษาประชาชนของสถาบันพระมหากษัตริย์ การนำเสนอภาพตัวแทนที่มีพลวัตนี้จึงมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับ บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย

โดยสรุป กลวิธีการเล่าเรื่องในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายสัมพันธ์กับแนวคิด เรื่องภาพตัวแทนที่เป็นกรอบในการวิเคราะห์ครั้งนี้ กล่าวคือ ประกาศเลือกถ่ายทอด เหตุการณ์เฉพาะตอนตามลำดับเวลาโดยใช้ผู้เล่าเรื่องแบบรู้แจ้ง เพื่อนำเสนอภาพตัวแทน ที่เหมาะสมของเจ้านายฝ่ายใน เนื้อหาที่ถ่ายทอดจึงไม่ได้เป็นพระประวัติฉบับสมบูรณ์ แต่เป็นการคัดสรรเหตุการณ์เฉพาะโดยมีบริบทของการประพันธ์กำกับอยู่ นอกจากนี้ กลวิธีการเล่าเรื่องในประกาศยังสอดคล้องกับกลวิธีการประพันธ์วรรณกรรมชีวประวัติ ซึ่งในวรรณกรรมไทยอาจนับรวมวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติไว้ด้วย เนื่องจากการเฉลิม พระเกียรติก็คือการยกย่องเชิดชูพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายผ่านการแสดงพระประวัติ พระจริยวัตร วีรกรรม พระเกียรติคุณ ฯลฯ เช่นเดียวกัน¹³

2. กลวิธีการใช้ภาษา

กลวิธีการใช้ภาษาที่ปรากฏโดดเด่นในประกาศมี 3 กลวิธี ได้แก่ การใช้คำ ประดับ การใช้คำอย่างมีสัมผัสคล้องจอง และการใช้ศัพท์บาลีสันสกฤต ดังนี้

¹³ เสาวณิต วิงวอน (2530) พบว่า เนื้อเรื่องในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด เพราะแสดงให้เห็นพระเกียรติคุณ ได้แก่ พระคุณสมบัติ พระราชกรณียกิจ และสภาพบ้านเมือง ที่สวยงามและสงบสุข สอดคล้องกับจันทร์เพ็ญ ฉันทอภิขัย (2545, น. 14-15) ซึ่งสรุปวิธีการ นำเสนอเนื้อหาในวรรณกรรมชีวประวัติไว้วิธีหนึ่ง คือ การนำเสนอแบบสรรเสริญ (appreciation) โดยเป็นการเขียนเพื่อสรรเสริญพระเกียรติและอาจยกเพียงประเด็นใดประเด็นหนึ่งมากล่าวก็ได้

2.1 การใช้คำประดับ

การใช้คำประดับเป็นการเน้นความสำคัญของเนื้อหาและตกแต่งภาษาให้ประณีตขึ้น โดยการนำคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาเรียงซ้อนกันหลายคำ คำที่นำมาประดับนี้จะทำให้เนื้อความชัดเจนขึ้นและทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น (ปรีชา ช่างขวัญเย็น, 2515, น. 334) ในประกาศมีการใช้คำประดับลักษณะนี้อย่างโดดเด่น เช่น “ในสวนพระองค์เล่า [สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์] ก็ทรงเปนอุปการิณมีคุณูปการยิ่งกว่าผู้ใด เบื้องต้นแต่ได้ทรงอภิบาลบำรุงและทรงอนุสาสน์สั่งสอนความดีงามตามขัตติยราชประเพณีตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มา และยังมีพระหฤทัยลิเนหาห่วงใยอยู่มิได้ขาด” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 301) จะเห็นว่ามีการนำคำนามและกริยาที่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาเรียงซ้อนกัน ได้แก่ อภิบาล “บำรุงรักษา” ซ้อนกับ บำรุง “ทำให้เจริญ” อนุสาสน์ “การสอน” ซ้อนกับ สั่งสอน “ชี้แจงให้เข้าใจหรือบอกให้ทำ” เน้นย้ำว่า พระบรมราชชนนีทรงอภิบาลอบรมสั่งสอนพระราชโอรสมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ส่วน ลิเนหา “ความรัก, ความมีเอื้อโย” ซ้อนกับ ห่วงใย “มีใจพะวงอยู่” เน้นย้ำพระจริยวัตรและความเอาพระราชาหฤทัยใส่ที่ทรงมีต่อองค์พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ ยังมีการส่งสัมผัสพยัญชนะระหว่างคำ คือเสียง /บ/ /ส/ และ /ห/ เพื่อเอื้อเสียงเสนาะ สร้างจังหวะในการอ่าน และเพิ่มความสละสลวยให้ตัวบท

การใช้คำประดับที่มีความหมายเกี่ยวกับการอภิบาลปรากฏสืบมาตั้งแต่ประกาศองค์แรก คือประกาศสถาปนากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ดังความว่า “ด้วยทรงอภิบาลบำรุงรักษาพระองค์ให้ได้สุขถาวรวัฒนาเจริญวัย แลมหิศจรรยิตศ” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 79) คำว่า อภิบาล บำรุง และ รักษา ล้วนมีความหมายเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูทั้งสิ้น เน้นย้ำบทบาทของพระบรมราชชนนีอย่างเด่นชัด

นอกจากนี้ ยังพบชุดคำประดับดังกล่าวในประกาศเฉลิมพระยศพระบรมราชชนนีและพระอภิบาลอีกหลายองค์ ได้แก่ “ด้วย [พระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์] ทรงอภิบาลบำรุงรักษา ตั้งแต่ดำรงพระครรภ์มา” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1,

2545, น. 172) พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าล่อม “ได้ทรงอภิบาลอุปัถุมภ์บำรุง
บริรักษ์” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 174) หม่อมเจ้าพื้นพวงศ์ “ได้อุปัถุมภ์บำรุง
บริรักษ์พระองค์แต่ยังทรงพระเยาว์มา” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 189) พระเจ้า
ราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุคราติตพระราชปฤษฎ “ได้ทรงอภิบาลบำรุงบริรักษ์พระองค์ตั้งแต่
ทรงพระเยาว์มา” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 192) การใช้คำประดับในลักษณะนี้
จึงแสดงให้เห็นการสืบทอดกลวิธีการใช้ภาษาในประกาศตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันด้วย

นอกจากการใช้คำประดับที่มีความหมายเหมือนหรือใกล้เคียงกันดังตัวอย่าง
ข้างต้นแล้ว ยังพบการซ้อนคำที่มีความหมายไล่ระดับกันไปด้วย เช่น สมเด็จพระเทพ-
รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรง “เป็นที่รักใคร่นับถ้อยกย่องสรรเสริญพระเกียรติคุณ
กันอยู่โดยทั่วไป” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 325) แสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ทรง
เป็นเพียงที่รักและเคารพของคนทั่วไป แต่ยังทรงเป็นเจ้านายฝ่ายในผู้เป็นที่เชิดชูเทิดทูน
เพราะทรงประกอบด้วยพระเกียรติคุณด้านต่าง ๆ ด้วย

กลวิธีการใช้คำประดับจึงไม่เพียงเอื้อต่อการตกแต่งภาษาและการสื่อความหมาย
ลึกซึ้งคมคายต่อเนื้อกันเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นความดีเด่นทางวรรณศิลป์ของประกาศ
ไม่ว่าจะเป็นด้านเสียง คำ และความหมาย

2.2 การใช้คำอย่างมีสัมผัสคล้องจอง

ประกาศมีการใช้คำอย่างมีสัมผัสคล้องจองจำนวนมาก ทั้งสัมผัสภายในวรรค
และระหว่างวรรค ทำให้มีลักษณะที่โดดเด่นกว่าพระบรมราชโองการหรือประกาศ
โดยทั่วไป เช่น ประกาศสถาปนากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ความว่า

ทรงพระเดชพระคุณпенอนโปไมยมโหฬาร ด้วยทรงอภิบาล
บำรุงรักษาพระองค์ให้ได้สุขถาวรวัฒนาเจริญวัย แลมหิตศรียยศ แลมี
พระทัยประสงค้ำนางจะใครให้พระบรมบวรโรสดทั้งสองพระองค์ทรง
พระเจริญภียโยยิ่งกว่าพระราชวงศานุวงศ์ทั้งปวงในภายหน้าจนถึงเวลา

จวนจะสิ้นพระชนม์ ก็ยังมีพระทัยอาลัยร้อนรนรำคาญวิตกถึงพระบรมบวรโรสเจ้าทั้งสองยิ่งนัก

(จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 79)

ตัวอย่างข้างต้นใช้สัมผัสภายในวรรค ทั้งสัมผัสสระ เช่น (ประ)สงค์-(จำ)นง ไคร-ให้ และสัมผัสพยัญชนะ เช่น (อภิ)บาล-บำ(รุง) ร้อน-รน-รำ(คาญ) ซึ่งเป็นการส่งสัมผัสในคำประดับ อภิบาลบำรุงรักษา ประสงค์จำนงจะใคร่ให้ และ อาลัยร้อนรนรำคาญ วิตก รวมทั้งมีสัมผัสสระหว่างวรรค ได้แก่ (มโห)ฬาร-(อภิ)บาล ้วย-มโห(ศวร)ียศ) และ (สิ้นพระ)ชนม์-(ร้อน)รน กลวิธีดังกล่าวไม่เพียงเอื้อให้เกิดเสียงเสนาะอันไพเราะขณะอ่านประกาศ แต่ยังมีผลต่อความต่อเนื่องของคำและความหมาย ซึ่งเป็นการสรรเสริญพระคุณูปการอันยิ่งใหญ่ของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีที่ทรงมีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

เมื่อเวลาผ่านไป การใช้คำอย่างมีสัมผัสคล้องจองก็ปรากฏน้อยลง อย่างไรก็ตามประกาศในปัจจุบันยังคงสืบทอดกลวิธีดังกล่าวและปรากฏใช้บ้างในบางตอน เช่น สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ “กอบประด้วยพระอัยยาศัยชื่อตรง ดำรงพระองค์ มั่นในสุจริตธรรมสัมมาจารี มีความกตัญญูกตเวทีเป็นอย่างยิ่ง” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 336) จะเห็นว่า ตัวอย่างข้างต้นใช้สัมผัสทั้งภายในและระหว่างวรรค รวมทั้งยังพบการใช้คำประดับที่มีสัมผัสคล้องจอง คือ สุจริตธรรมสัมมาจารี

2.3 การใช้ศัพท์บาลีสันสกฤต

ภาษาบาลีสันสกฤตถือได้ว่าเป็นภาษาที่มีศักดิ์สูงในสังคมไทย เพราะเกี่ยวข้องกับศาสนาและถือเป็นคำศัพท์ของผู้รู้ จึงปรากฏการใช้คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือพระมหากษัตริย์ (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2515, น. 332-333) ในประกาศซึ่งเป็นพระบรมราชโองการ จึงมีการใช้

ศัพท์บาลีสันสกฤตจำนวนมากอย่างเลี่ยงไม่ได้ โดยปรากฏการใช้ศัพท์บาลีสันสกฤตที่โดดเด่นเป็นพิเศษ คือมักจะเป็นศัพท์ขนาดยาวที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น ประกาศเลื่อนกรมพระบรมมโหีภาเถอ กรมสมเด็จพระสุตารัตนราชประยูร เมื่อ พ.ศ. 2416 ความตอนหนึ่งว่า

ได้มีบรรพการิตาธิการกิจมหันตคุณวโรปการ ได้ทรงอภิบาล บำรุงบริรักษ์พระองค์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์มาพร้อมด้วยพรหมามิุต-ธยาศรัย จำนวนแต่ในความสุขสำราญ แลเหตุเป็นที่ตั้งความเจริญรุ่งเรือง ด้วยพระบรมราชอิศริยยศในมโหศวริยาธิปัตย สืบลำดับพระบรมราช ตระกูลอันสูงศักดิ์สืบต่อไปภายหน้า แลมีพระคุณเปนมหันตวราดิเรก โดยอเนกประการเสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี ก็เหตุที่จะฉลอง พระเดชพระคุณโดยกระตัญญูตากตเวทิตาให้สมควรเปนปัดโยประกาศ-ริตากิจอันยิ่งใหญ่อย่างอื่นก็ไม่มี

(จดหมายเหตุฯ เล่ม 1, 2545, น. 192-193)

ตัวอย่างข้างต้นปรากฏการใช้ศัพท์แสดงพระคุณของพระอภิบาล ได้แก่ บรรพการิตาธิการกิจมหันตคุณวโรปการ (ปุรว + การิต + อธิ + การ + กิจจ + มหนต + คุณ + วร + อุปการ) หมายถึง พระคุณอันยิ่งใหญ่จากภาระในอดีตหรือเบื้องแรก แสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ของพระองค์ผู้ทรงเปรียบเสมือน “แม่” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือหลังกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเสด็จสวรรคต ก็ทรงอุปถัมภ์เลี้ยงดูพระราชโอรสตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ด้วยความเอาพระทัยใส่ พรหมามิุต-ธยาศรัย (พรหม + อธิ + มุต + อธยาศย) หมายถึง ผู้มีพระอหิยาศัยประดุจพรหม ตรงกับ

ความเปรียบเทียบยกย่องบุพการีว่าเป็นพรหมของบุตร¹⁴ *มหันตวรธาตไเรกโดยอเนกประการ* (มหนต์ + วร + อติเรก + โดย + อเนก + ประการ) หมายถึง ผู้ทรงพระคุณอันยิ่งใหญ่ และประเสริฐหลายประการ และ *ปัตโยประการิตากิจ* (ปัตติ + อุประการิต + กิจ) หมายถึง การรู้คุณแห่งการอุปการะ ศัพท์ข้างต้นต่างก็เน้นย้ำพระเกียรติคุณอันประเสริฐยิ่งของกรมสมเด็จพระสุตารัตนราชประยูรผู้ทรง “เสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี” การใช้ศัพท์เหล่านี้ไม่เพียงเป็นการยกระดับภาษาของตัวบทให้มีความสูงส่งและพิเศษกว่าประกาศทั่วไป แต่ยังสอดคล้องกับการถ่ายทอดเรื่องราวของเจ้านายฝ่ายในผู้ทรงดำรงพระสถานะและพระอิสริยยศสูง ทั้งยังสัมพันธ์กับการสรรเสริญพระคุณูปการอันมากล้นพ้นประมาณของพระองค์ด้วยเช่นกัน

ในยุคปัจจุบัน การใช้ศัพท์บาลีสันสกฤตปรากฏน้อยลงเช่นเดียวกับการใช้คำอย่างมีสัมผัสคล้องจอง โดยจะพบศัพท์บาลีสันสกฤตเฉพาะในราชาศัพท์หรือเมื่อกล่าวถึงพระจริยวัตร ไม่พบการสร้างศัพท์ขนาดยาวขึ้นใหม่เหมือนตัวอย่างก่อนหน้า เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ทรง “เพียบพร้อมด้วย **พระกัลยาณัธยาศัย** [...] เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกิจต่างพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถอยู่เนื่องนิตย์ ทั้งในพระราชอาณาจักร แลใน **ประเทศไพบร์ช**” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 329) จะเห็นว่า มีการยกย่องพระจริยวัตรว่าทรงเพียบพร้อมด้วย **พระกัลยาณัธยาศัย** (พระ + กัลยาณ + อธยาศัย) หมายถึง นิสัยใจคอดีงาม และใช้คำว่า **ประเทศไพบร์ช** (ไพบร์ช “ว. นอกประเทศ, ต่างประเทศ”) แทนต่างประเทศ การใช้ศัพท์ดังกล่าวก็ยังคงเน้นย้ำฐานะของตัวบทและพระสถานะของเจ้านายฝ่ายในผู้ทรงสืบเชื้อสายจากพระมหากษัตริย์ เพียงแต่ไม่พบมากและโดดเด่นเช่นเดียวกับในระยะแรก

¹⁴ ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า พรหมมาติ มาตาปิตโร หมายถึง มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร คือเป็นผู้มีพรหมวิหาร 4 ต่อบุตร

จะเห็นว่ากลวิธีการใช้ภาษา โดยเฉพาะการใช้คำประดับและศัพท์บาลีสันสกฤต ชุดเดียวกัน หรือมีความหมายเหมือนหรือใกล้เคียงกัน ไม่เพียงส่งผลต่อการนำเสนอ ภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในซึ่งอยู่ในพระสถานะเดียวกันหรือมีพระเกียรติคุณร่วมกัน เท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งประกาศมีความตระหนักรู้ถึงลักษณะเด่นบางประการ ของตัวบทประเภทนี้ จึงอ้างอิงกลวิธีในประกาศองค์ก่อน ๆ มาใช้เช่นเดียวกับการอ้าง เหตุผลที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น ประกอบกับการใช้คำอย่างมีสัมผัสคล้องจองก็เน้นย้ำ ให้เห็นลักษณะร่วมของประกาศแต่ละองค์ที่มีลักษณะกึ่งร้อยแก้วกึ่งร้อยกรอง ประเด็น ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ตัวบทประเภทนี้มีการสืบทอดกลวิธีการประพันธ์ในลักษณะ เดียวกันมา ซึ่งเน้นย้ำความต่อเนื่องและความสำคัญของประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย ในฐานวรรณกรรมร้อยแก้วประเภทหนึ่ง

นอกจากนี้ กลวิธีการใช้ภาษาทั้ง 3 กลวิธียังสอดคล้องกับทำนองเขียน (style) แบบใช้ภาษาสูงในวรรณกรรมศาสนาร้อยแก้วตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยปรีชา ช่างขวัญยืน (2515, น. 332-338) พบว่า ทำนองเขียนแบบใช้ภาษาสูงมักใช้กับเนื้อความที่สำคัญและ เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือพระมหากษัตริย์ ไม่ใช่ภาษาที่เขียนเพื่อบอกข้อเท็จจริงตาม เนื้อเรื่องเท่านั้น แต่มีการตกแต่งถ้อยคำ ทั้งการเลือกสรรคำและการใช้เสียงคล้องจอง เพื่อแสดงความรู้สึกของผู้เขียนด้วย ไม่เพียงเท่านั้น กลวิธีการใช้ภาษาดังกล่าวยังมี ลักษณะคล้ายคลึงกับคำประพันธ์กึ่งร้อยแก้วกึ่งร้อยกรอง หรือที่เรียกว่า “คัทยาภย” ซึ่งเป็น “การเล่นศัพท์แสงพรรณนาความยืดยาว เล่นเสียง เล่นความหมายหลากหลาย ทำให้เกิดอรรถาธิบายทางภาษาอันเป็นความประณีตอย่างหนึ่ง เนื้อความอาจจะสั้นหรือน้อย แต่มีความพิถีพิถันในการใช้ศัพท์แสงอย่างละเอียดลออมากกว่า” คำประพันธ์ประเภทนี้ พบในวรรณกรรมพุทธศาสนาของไทย เช่น *พระปฐมสมโพธิกถา* (ศกดิ์ศรี แยมันดดา, 2534, น. 146) ซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติ

กลวิธีการใช้ภาษาซึ่งสอดคล้องกับทำนองเขียนแบบใช้ภาษาสูงและคัทยาภย จึงเอื้อต่อการนำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในในทางอ้อม กล่าวคือ เป็นการ ยกย่องสถานะของเจ้าของประวัติให้สูงส่ง เจ้านายซึ่งเป็นสมาชิกของพระราชวงศ์

อาจเปรียบได้กับพระญาติของพระพุทธเจ้า สอดคล้องกับการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ตามคติพุทธราชา รวมถึงกลวิธีดังกล่าวยังพบในวรรณกรรมประเภทประกาศการพระราชพิธี (ชัยรัตน์ พลमुख, 2552, น. 280-281) ซึ่งเป็นการยืนยันข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2472ข, น. 25-28) ว่า ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายคลี่คลายมาจากประกาศการพระราชพิธี กลวิธีดังกล่าวยังเหมาะสมกับประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายซึ่งมีสถานะเป็นพระบรมราชโองการด้วย เพราะการเรียกคำสั่งของพระมหากษัตริย์ว่าพระบรมราชโองการย่อมแสดงให้เห็นการยกย่องพระองค์ในฐานะเทพเจ้าตามคติเทวราชา อีกทั้งคำว่า *โองการ* มีที่มาจาก *โอม* ซึ่งเป็นการออกพระนามเทพเจ้าสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ 3 องค์พร้อมกันในคราวเดียว (ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, 2547, น. 105; ชัยรัตน์ พลमुख, 2552, น. 22) ดังนั้น กลวิธีการใช้ภาษาจึงย่อมมีความประณีต สละสลวย และแฝงนัยของความรู้สึกดีลิตีตามคติดังกล่าว

ปัจจัยทางสังคมและการเมืองที่มีความสำคัญต่อการประกอบสร้างภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายใน

ปัจจัยทางสังคมและการเมืองที่ส่งผลต่อการนำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประการ ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เกี่ยวกับสตรี

บทบาทของเจ้านายฝ่ายในสัมพันธ์กับพระสถานภาพที่แตกต่างกันของแต่ละพระองค์ อย่างไรก็ตาม เจ้านายฝ่ายในต้องทรงประพฤติพระองค์ตามโบราณราชประเพณีอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะการควบคุมพฤติกรรมทางเพศและการแสดงออกให้สมฐานะเพื่อผดุงรักษาพระเกียรติยศแห่งพระมหากษัตริย์ (พรศิริ บูรณเขตต์, 2552, น. 38) จะเห็นว่า ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เจ้านายฝ่ายในชั้นพระบรมวงศ์ต้องประทับในพระราชฐานชั้นใน กฎมณเฑียรบาลระบุว่า พระราชธิดาจะเสด็จไปประทับที่อื่นไม่ได้ เว้นแต่พระชนนี

หรือเจ้าจอมมารดาอาจขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตออกไปประทับหรืออยู่กับพระราชโอรสที่ทรงมีสะเก็ดหลวงหรือออกวังได้แล้ว (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2531, น. 310) การเสด็จออกนอกเขตพระราชฐานต้องได้รับพระบรมราชานุญาตหรือเป็นการตามเสด็จเท่านั้น นอกจากนี้ เจ้านายฝ่ายในต้องไม่ปรากฏพระองค์ให้บุคคลอื่นเห็นในที่สาธารณะด้วย เมื่อเสด็จเข้าร่วมพระราชพิธีสำคัญ ก็จะต้องประทับอยู่หลังม่านกั้นไม่สามารถทอดพระเนตรเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ และบุคคลภายนอกก็ไม่สามารถมองเห็นเจ้านายฝ่ายในได้เช่นกัน (วรรณพร บุญญาสถิตย์, 2548, น. 38)

ข้อบังคับอันเข้มงวดดังกล่าวทำให้ภาพตัวแทน 3 ภาพ คือ ผู้มีพระจรรย์วัตรตรงงาม ผู้ทรงมีคุณูปการต่อองค์พระมหากษัตริย์ และผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจภายในราชสำนัก ซึ่งสัมพันธ์กับการจำกัดพื้นที่ของเจ้านายฝ่ายใน เป็นภาพตัวแทนที่ปรากฏอย่างโดดเด่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จารีตประเพณีดังกล่าวจะเริ่มผ่อนคลายเป็นระยะเนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายด้าน เช่น การสร้างวังสวนสุนันทาเป็นพระราชฐานชั้นในของพระราชวังดุสิต เพื่อเป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายในหลังสิ้นรัชกาล (กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมากูร, 2550, น. 44) การยกเลิกธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องการกั้นม่านผ้าในสมัยต่อมา (เพชรสุภา ทศนพันธ์, 2542, น. 64) แต่ภาพตัวแทนขัตติยนารีผู้มีพระจรรย์วัตรตรงงามยังคงปรากฏสืบเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคุณลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่ยึดโยงกับความเป็นขัตติยนารีมาโดยตลอด¹⁵ แม้จะมีการยกเลิกข้อบังคับต่าง ๆ ของราชสำนักฝ่ายใน รวมถึงเจ้านายฝ่ายในไม่ได้ประทับอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในดั้งเดิมแล้วก็ตาม

¹⁵ ขณะที่ในรัชกาลปัจจุบัน ไม่ปรากฏการนำเสนอพระจรรย์วัตรของเจ้านายฝ่ายใน ทั้งนี้อาจเพราะเป็นการเฉลิมพระยศเนื่องในโอกาสพลัดแผ่นดิน จึงมิได้นำเสนอคุณลักษณะของขัตติยนารีโดยละเอียด

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งหลังสยามรับอิทธิพลตะวันตกคือ มโนทัศน์เกี่ยวกับสตรีในสังคมไทย เริ่มจากพระราชบัญญัติลักษณะลัทธิที่ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2408 ซึ่งนับเป็นหมุดหมายสำคัญของการให้สิทธิเสรีภาพในร่างกายของสตรี (วรวิภา สัตยานุศักดิ์กุล, 2559, น. 60) แม้กฎหมายฉบับนี้ไม่ได้ครอบคลุมถึงเจ้านายฝ่ายใน แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าจอมที่มีได้ให้กำเนิดพระราชบุตรขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตออกไปอาศัยอยู่กับครอบครัวหรือมีสามีใหม่ได้¹⁶ รัชสมัยต่อมาได้มีการสถาปนาพระภรรยาเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ เมื่อ พ.ศ. 2440 ในคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ทำให้ทรงมีบทบาทในการบริหารประเทศอยู่ช่วงหนึ่ง แม้การเฉลิมพระยศดังกล่าวจะเกิดขึ้นภายใต้บริบทเฉพาะ แต่ก็เป็นการเปิดพื้นที่ให้เจ้านายฝ่ายในทรงมีโอกาสในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่อบ้านเมือง ซึ่งแตกต่างจากบทบาทหน้าที่ในช่วงก่อน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีพระบรมราโชบายในการยกระดับสถานภาพของสตรีไทย ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่อง *เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี* ซึ่งทรงเสนอให้ชายไทยเลิกกดขี่และหันมายกย่องให้เกียรติสตรี เพราะสถานภาพของสตรีเป็นสิ่งที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของชาติ (อัญชลี ภูษะภา, 2553, น. 359-361) พระบรมราโชบายนี้สัมพันธ์กับวาทกรรมชาตินิยมเพื่อตอบโต้อิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมในขณะนั้น แม้การยกระดับสถานภาพสตรีจะมีเหตุผลทางการเมืองแฝงอยู่ แต่ขณะเดียวกัน ก็เป็นการขยายโอกาสและพื้นที่ในการทรงงานให้เจ้านายฝ่ายในด้วยไม่มากนักน้อย ดังปรากฏในประกาศทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองและรัชสมัยต่อมา เช่น การนำเสนอบทบาทของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี ในฐานะ

¹⁶ วรวิภา สัตยานุศักดิ์กุล (2559) เสนอว่า แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในกราบบังคมทูลลาออกได้นั้น แต่กฎเกณฑ์และข้อบังคับเกี่ยวกับการประพุดิตนและวิถีชีวิตของสตรีชั้นสูง โดยเฉพาะเจ้านายฝ่ายใน กลับมีรายละเอียดซับซ้อนขึ้น

ราชอาณาจักรสยาม และบทบาทของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสา มาตุจฉาเจ้าที่ทรงปฏิบัติราชการในฐานะ “ประธานราชการฝ่ายใน” ควบคู่กับพระราชกรณียกิจในพื้นที่สาธารณะด้านการสาธารณสุขที่ “ทรงพระคุณแก่บ้านเมืองปรากฏ เปนอนเนกปริยาย” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 175) ดังที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อ ภาพตัวแทน

ความก้าวหน้าของสตรีที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งในระยะต่อมาคือ การที่เจ้านายฝ่ายในทรงมีโอกาสในการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ ไม่ต่างกับเจ้านายฝ่ายหน้า เช่น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราช และทรงได้รับคัดเลือกให้ไปศึกษาวิชาพยาบาลต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา (สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, 2549, น. 26, 35) ทำให้ทรงมีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการสาธารณสุข สามารถทรงงานด้านนี้ได้เป็นอย่างดีเป็นที่ประจักษ์ เช่นเดียวกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี ทรงสำเร็จการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543, น. 8) ขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา ทรงสำเร็จการศึกษาด้านนิติศาสตร์จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยคอร์เนล ประเทศสหรัฐอเมริกา รวมถึงด้านรัฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา (มูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) ยามยาก สภากาชาดไทย, 2565) ซึ่งทั้งสองพระองค์ก็ได้ทรงงานในด้านที่ทรงเชี่ยวชาญเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ประชาชนได้นานาประการ

จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เกี่ยวกับสตรีซึ่งสัมพันธ์กับบริบทของสังคมไทยไม่เพียงเป็นการขยายพื้นที่ทรงงานและบทบาทของเจ้านายฝ่ายใน แต่ยังเป็น การเปิดโอกาสให้ทรงได้รับการศึกษาขั้นสูงอย่างเต็มที่เพื่อประโยชน์อันกว้างขวางยิ่งขึ้น ในการพัฒนาบ้านเมืองและบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎร ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง รายละเอียดของภาพตัวแทนผู้ทรงมีพระคุณวุฒิเหมาะสม และการนำเสนอภาพตัวแทน

ผู้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจเพื่อประเทศชาติและประชาชนที่โดดเด่นขึ้นมา โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชมหามกุฏราชวิทยาลัยโดยสมเด็จพระมหาดชาธิบดี

2. สถานการณ์ทางการเมืองในแต่ละช่วง

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญซึ่งส่งผลต่อการนำเสนอภาพตัวตนของเจ้านายฝ่ายในมี 2 ประการ ดังนี้

2.1 การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จำนวนพระบรมวงศ์ลดลงมากหลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะอภิเษกสมรสกับสตรีคราวละคนตามแนวคิดตะวันตก และไม่มีพระราชประสงค์จะอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ราม วชิราวุธ, 2552, น. 27) เมื่อประกอบกับพระบรมวงศ์จำนวนมากมีพระชันษาเข้าสู่วัยชรา ส่งผลให้ใน พ.ศ. 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหม่อมเจ้าพระโอรสและพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้า ซึ่งประสูติแต่หม่อมมารดาที่มีได้เป็นเจ้า เป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากว่า 12 พระองค์ เนื่องจาก “ทรงพระราชดำริว่าในเวลานี้ พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ก็มีน้อยแล้ว” (จดหมายเหตุ เล่ม 2, 2545, น. 206) เมื่อพิจารณาจำนวนเจ้านาย พบว่าเจ้านายฝ่ายในที่มีพระอิสริยยศสูงมีจำนวนมากกว่าเจ้านายฝ่ายหน้าอย่างเห็นได้ชัด ต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เจ้านายฝ่ายหน้าทรงถูกจำกัดบทบาทในการบริหารประเทศ บางพระองค์ซึ่งมีพระบารมีทางการเมืองมากต้องเสด็จลี้ภัยไปต่างประเทศ เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ ความผันผวนทางการเมืองครั้งนั้นทำให้พระมหากษัตริย์และเจ้านายฝ่ายหน้าซึ่งยังประทับอยู่ที่กรุงเทพฯ ต้องทรงสละอำนาจทางการเมืองตาม

รัฐธรรมนูญ¹⁷ ปัจจัยที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้เจ้านายฝ่ายในกลายเป็นสมาชิกกลุ่มสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เมื่อประกอบกับปัจจัยด้านมโนทัศน์เกี่ยวกับสตรี ทำให้มีการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในเพิ่มขึ้น โดยปรากฏเด่นชัดที่สุดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร¹⁸ ซึ่งมีการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในกว่า 11 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 46 ของรัชสมัยนี้¹⁹ ประกาศในรัชสมัยนี้จึงนำเสนอภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจเพื่อบ้านเมืองที่มีพลวัตอย่างชัดเจน

ในรัชกาลปัจจุบัน ลักษณะการทรงงานของเจ้านายฝ่ายในที่ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจต่าง ๆ ที่เจ้านายฝ่ายหน้าเคยทรงปฏิบัติมาก่อนยังคงต่อเนื่องมาจากรัชสมัยก่อนหน้า เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจด้านวิทยาศาสตร์และด้านการแพทย์ อัน “ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นที่ประจักษ์แก่นานาอารยประเทศ” (ประกาศสถาปนา สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี, 2562) งานด้านวิทยาศาสตร์และการแพทย์นี้แต่เดิมเป็นงานที่เจ้านายฝ่ายหน้าทรงรับผิดชอบ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทรซึ่ง “ทรงริเริ่มการสาธารณสุขของประเทศ” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 265) และสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกทรงได้รับการเฉลิมพระเกียรติเป็น

¹⁷ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 หมวด 1 พระมหากษัตริย์ มาตรา 11 ระบุว่า “พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปโดยกำเนิดหรือโดยแต่งตั้งก็ตาม ย่อมดำรงอยู่ในฐานะเหนือการเมือง” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม, 2475)

¹⁸ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีเพียงเจ้านายฝ่ายหน้าที่ทรงงานร่วมกับคณะราษฎรเท่านั้นที่ทรงได้รับการเฉลิมพระยศ ขณะที่เจ้านายฝ่ายในทรงได้รับการเฉลิมพระยศเมื่อผลัดแผ่นดิน

¹⁹ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล มีการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในรวม 55 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 20

“พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบัน ผู้ทรงสนับสนุนและสนพระทัยในการศึกษาและการวิจัยทางการแพทย์” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 299)

จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งส่งผลกระทบต่อสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรง ทำให้เจ้านายฝ่ายในทรงมีโอกาสปฏิบัติพระกรณียกิจสนับสนุนพระมหากษัตริย์ในการดูแลทุกข์สุขของประชาชนทดแทนเจ้านายฝ่ายหน้าได้อย่างเต็มที่ ภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในในช่วงสองรัชกาลหลังนี้จึงมีพลวัตแตกต่างจากช่วงก่อนมากและแสดงให้เห็นบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ต่อสังคมไทยได้เป็นอย่างดี

2.2 การเติบโตและการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย

ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายไม่เพียงเล่าพระประวัติของเจ้านายฝ่ายในเพื่อสรรเสริญพระเกียรติคุณที่ทำให้ทรงได้รับการเฉลิมพระยศเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบุคคลนี้กับอุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักในสังคมไทยในบางยุคสมัยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เป็นช่วงที่อุดมการณ์กษัตริชาตินิยม²⁰ มีความเข้มข้นและส่งผล

²⁰ แนวคิดกษัตริชาตินิยม (monarchical nationalism) ของอันเดรอส สตุร์ม (Andreas Sturm) เป็นแนวคิดชาตินิยมตามแนวทฤษฎีชาติพันธุ์-สัญลักษณ์นิยม (ethno-symbolism) ซึ่งเสนอว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงมีบทบาทสำคัญในการนิยามความเป็นชาติผ่านพระราชพิธีและวัฒนธรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าคนในดินแดนไทยเป็นกลุ่มชนกลุ่มเดียวกัน (Sturm, 2006) ลักษณะสำคัญของแนวคิดนี้คือ พระมหากษัตริย์มิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์หรือศูนย์รวมของชาติ แต่ทรงเป็นผู้นำทางความคิด ทรงทำให้ชาติเจริญก้าวหน้า และทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อชาติ จึงทรงเป็นหนึ่งเดียวกับชาติ ทำให้ความหมายของชาติอยู่ในพระมหากษัตริย์ (Sturm, 2006 อ้างถึงใน วันชนะ ทองคำเถา, 2550, น. 239-240) ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดนี้ใช้อธิบายปัจจัยในการนำเสนอภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในในช่วงนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะประกาศมุ่งนำเสนออย่างต่อเนื่องว่า เจ้านายฝ่ายในทรงเป็นกำลังสำคัญของพระมหากษัตริย์ในการทรงงานเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชน

ต่อความเปลี่ยนแปลงของภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายใน ดังปรากฏในประกาศ 3 องค์ระหว่าง พ.ศ. 2513-2520 ซึ่งเป็นช่วงที่สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องเผชิญกับความท้าทายสำคัญ คือการเติบโตและการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย²¹ รัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2502-2506) ได้อำนวยความสะดวกให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมเยียนราษฎรในพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการสร้างพระตำหนักกุงพิงคราชนิเวศน์ที่จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเป็นที่ประทับระหว่างเสด็จแปรพระราชฐาน นับเป็นพระตำหนักนอกเขตภาคกลางแห่งแรก และต่อมาทรงริเริ่มโครงการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนในท้องถิ่นทุรกันดาร กระตุ้นให้ราษฎรเกิดความรู้สึกจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ (ตามไท ดิลกวิทยรัตน์, 2544, น. 97; สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 น. 96) เจ้านายฝ่ายในจึงทรงรับหน้าที่สนองพระเดชพระคุณ ทั้งด้านการสาธารณสุขและการศึกษาดังที่ทรงปฏิบัติมาแต่อดีต และด้านความมั่นคงซึ่งแต่เดิมไม่ใช่กิจการที่เจ้านายฝ่ายในทรงรับผิดชอบ

พัฒนาการด้านการสาธารณสุขเป็นสิ่งที่บ่งชี้ว่าท้องถิ่นนั้นมีความเจริญและได้รับการดูแลเอาใจใส่ ในรัชสมัยนี้จึงมีการนำเสนอภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจเพื่อบ้านเมือง โดยเฉพาะการพัฒนาด้านสาธารณสุขอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง เช่น ในประกาศเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อ พ.ศ. 2513 นำเสนอภาพการทรงงานด้านการสาธารณสุข ทั้งการตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่²² และการพระราชทาน

²¹ ดังเหตุผลสำคัญในการยึดอำนาจของคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2501 นำโดยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ คือ “เพราะเหตุที่สถานการณ์ทั้งภายในนอกภายในรัศมีรังถึงเครียดยิ่งขึ้นทุกที โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยคอมมิวนิสต์ได้คุกคามประเทศไทยอย่างรุนแรง [...] การยึดอำนาจครั้งนี้ก็เพื่อรักษาสถาบันที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐ ให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป” (ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 2, 2501)

²² ต่อมาคือมูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีสวรรคต สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และสมเด็จพระ

ทรัพย์สินส่วนพระองค์เพื่อจัดซื้อยาไปแจกจ่ายแก่ผู้ประสบภัยพิบัติ ส่วนประกาศสถาปนาสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อ พ.ศ. 2520 ก็กล่าวถึงพระกรณียกิจในการก่อตั้งมูลนิธิสายใจไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์อย่างละเอียด ซึ่งปรากฏ กลิ่นฟุ้ง (2551, น. 157-158) ระบุว่า มูลนิธินี้เป็นช่องทางหนึ่งในการระดมทรัพยากรเพื่อช่วยเหลือเจ้าหน้าที่ทหาร ตำรวจ และพลเรือนซึ่งกำลังต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ ในขณะที่ประกาศสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ในปีเดียวกัน แสดงให้เห็นความพยายามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดาร ควบคู่ไปกับการเสด็จเข้าไปตรวจเยี่ยมบำรุงขวัญทหาร ตำรวจ และประชาชนในพื้นที่เสี่ยงภัย เช่น กล่าวว่ หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต “ได้เสด็จออกไปเยี่ยมเยียนและสงเคราะห์อนุเคราะห์ประชาชนด้วยการส่งเสริมในทางความเป็นอยู่ การทำอาชีพ การศึกษา การรักษาพยาบาล ในชนบททุกแห่งที่มีโอกาสเสด็จไปถึง” (จดหมายเหตุฯ เล่ม 2, 2545, น. 317) การทรงงานดังกล่าวเน้นย้ำการต่อสู้กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ที่มีฐานที่มั่นอยู่ในพื้นที่เหล่านั้นผ่านการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน สอดคล้องกับพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ความตอนหนึ่งว่า

อาวุธที่ใช้ได้ผลดีที่สุดนั้น มิใช่ปืนใหญ่หรือลูกระเบิดปรมาณู แต่เป็นการศึกษา นั่นคือความรู้ที่จะช่วยให้ตัดสินใจได้เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ การศึกษาเป็นอาวุธสำหรับต่อต้านการโฆษณาชวนเชื่อที่มุ่งหวังจะก่อความแตกแยก และความพินาศย่อยยับ

เจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารีทรงรับเป็นประธานกิตติมศักดิ์ต่อมาตามลำดับ จะเห็นว่าเจ้านายฝ่ายในทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและขับเคลื่อนมูลนิธิฯ มาโดยตลอด

เป็นการง่ายที่จะชักจูงจิตใจหรือชักนำคนที่ไร้ความรู้ แต่คนที่ฉลาดและมีการศึกษาแล้วย่อมยากที่จะทำให้หลงเชื่อได้โดยง่าย

(กระแสพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, [ม.ป.ป.], น. 46-47 อ้างถึงใน ปรากฏการณ์, 2551, น. 136)

แสดงให้เห็นว่าเจ้านายฝ่ายในทรงมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือ สนับสนุน และธำรงรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ท่ามกลางภัยคุกคามดังกล่าวอย่างแข็งขัน

จะเห็นว่าเจ้านายฝ่ายในทั้ง 3 พระองค์ คือสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ล้วนแต่ทรงมีบทบาทในการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ในขณะนั้นผ่านพระกรณียกิจด้านต่าง ๆ ทั้งการเยี่ยมเยียนราษฎรเพื่อแก้ปัญหาความยากจน การพัฒนาคุณภาพชีวิตผ่านการศึกษาและการสาธารณสุข รวมถึงการสนับสนุนฝ่ายความมั่นคงเพื่อธำรงรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์และสังคมไทย ทำให้ต่อมาทรงได้รับการเฉลิมพระยศในวาระต่าง ๆ เพราะพระเกียรติคุณความดีความชอบอันเป็นที่ประจักษ์ ประกาศทั้ง 3 องค์ได้แสดงให้เห็นบทบาทและความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีต่อสังคมไทยอย่างชัดเจนผ่านการประกอบสร้างภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในตามกรอบวาทกรรมกษัตริราชานิยม

พระกรณียกิจข้างต้นยังแสดงให้เห็นการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยดังกล่าว ดังข้อสังเกตของหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี ความว่า

สถาบันพระมหากษัตริย์มีการปรับปรุงใหญ่เชิงปฏิรูปเหมือนกัน เราจะสังเกตเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ทรงช่วยเหลือประชาชนหรือสังคมในวงกว้างอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายฝ่ายใน นับตั้งแต่สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ สมเด็จพระ

พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ทุกพระองค์ ซึ่งในสมัยก่อนเจ้านายฝ่ายในไม่ได้ออกมาปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ต่อประชาชน เช่นนี้ จะมีบ้างในรัชกาลที่ 5 แต่ไม่มากมายเหมือนเช่นในรัชกาลปัจจุบัน

(หม่อมราชวงศ์ศุภวดี เกษมศรี, 2557, น. 23)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นบทบาทของเจ้านายฝ่ายในที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเด่นชัด สอดคล้องกับประกาศที่เปลี่ยนมานำเสนอภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประเทศชาติและประชาชน นอกจากนี้ ข้อความสำคัญอย่าง “ประโยชน์สุข” ที่ปรากฏในพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ยังเป็นแก่นของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจของเจ้านายฝ่ายในด้วย เช่น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในท้องถิ่นทุรกันดาร “ด้วยทรงมุ่งหวังตั้งพระทัยที่จะให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนส่วนรวมเป็นสำคัญ” (จดหมายเหตุนานาชาติ เล่ม 2, 2545, น. 301) ส่วนพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต “ทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ที่จะปฏิบัติภารกิจเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ชาติบ้านเมืองและประชาชนส่วนใหญ่เป็นสำคัญ แม้บางครั้งต้องเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต” (จดหมายเหตุนานาชาติ เล่ม 2, 2545, น. 318) ประกาศข้างต้นเน้นย้ำว่า เจ้านายฝ่ายในทรงงานตามพระบรมราโชบายแห่งรัชสมัยเพื่อประโยชน์ของชาติบ้านเมืองและความสุขของประชาชนเป็นหลัก โดยเฉพาะช่วงเวลาดังกล่าวที่สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องเผชิญภัยคุกคามจากอุดมการณ์คอมมิวนิสต์

ในรัชกาลปัจจุบัน อุดมการณ์กษัตริชาตินิยมไม่ได้เข้มข้นเหมือนรัชสมัยก่อนหน้าซึ่งเผชิญกับความท้าทายทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ประกาศยังแสดงให้เห็นพระบรมราโชบายแห่งรัชสมัย โดยเฉพาะในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. 2562 ปรากฏข้อความสำคัญตรงกันคือ เจ้านายฝ่ายในทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสนองพระเดช

พระคุณรัชกาลก่อนและสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงด้วยพระวิริยอุตสาหะ อีกทั้งได้ทรงงานต่อเนื่องมาถึงรัชกาลปัจจุบัน ก่อให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองและประชาชนเป็นอเนกประการ จะเห็นว่าข้อความดังกล่าวยังคงมีส่วนในการนำเสนอภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจเพื่อประเทศชาติและประชาชน แสดงให้เห็นการสืบทอดพระราชปณิธานของรัชกาลก่อน และเน้นย้ำบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ต่อเนื่องมาถึงรัชกาลปัจจุบัน สอดคล้องกับพระปฐมบรมราชโองการที่ว่า “เราจะสืบสาน รักษา และต่อยอด และครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาราษฎรตลอดไป” เจ้านายฝ่ายในจึงไม่เพียงเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศและบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎรตามพระราชปณิธานเท่านั้น แต่ยังมีส่วนช่วยยืนยันสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ในฐานะประมุขของชาติด้วย

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในที่ปรากฏในประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายมี 2 ภาพ ได้แก่ ภาพตัวแทนขัตติยนาารี และภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจ อันเป็นประโยชน์ ภาพตัวแทนดังกล่าวพบตั้งแต่ประกาศสถาปนากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เมื่อ พ.ศ. 2395 ซึ่งเป็นประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในองค์แรกที่พบหลักฐาน โดยในระยะแรกถึงช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายฝ่ายในทรงได้รับการยกย่องจากความเพียบพร้อมด้วยวุฒิ 3 ประการ พระจริยวัตร ความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ รวมถึงสถานภาพที่สอดคล้องกับความเป็นสตรี คือ แม่ ภรรยา และพี่เลี้ยง แม้ภาพที่นำเสนอออกมาจะคล้ายกับการเล่าข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ หรืออาจมีลักษณะไม่ต่างจากภาพสะท้อนที่บอกเล่าชีวิตและนิสัยของบุคคลต่าง ๆ แต่จะเห็นว่าการใช้กลวิธีการประพันธ์ ทั้งการเล่าเรื่องและการใช้ภาษา ไม่ว่าจะเป็นการเลือกสรรพระประวัติบางตอนมานั้น การหยิบยกเหตุการณ์บางช่วงมานำเสนอ หรือการใช้คำใช้ภาษาที่ผ่านการประดับตกแต่งอย่างสละสลวย ซึ่งโดดเด่นแตกต่างกันไปในประกาศแต่ละองค์ กลับทำให้เห็นแง่มุมของการประกอบสร้าง

ภาพตัวแทนมากกว่าการเป็นภาพสะท้อน ประกอบกับภาพตัวแทนเหล่านี้เกิดจาก มโนทัศน์เกี่ยวกับสตรีในขณะนั้น ทำให้เจ้านายฝ่ายในต้องทรงประพฤติพระองค์ตาม โบราณราชประเพณีอย่างเคร่งครัด ไม่สามารถเสด็จออกจากเขตพระราชฐานชั้นในได้ อย่างอิสระ ส่งผลให้ไม่มีโอกาสทรงงานด้านอื่น ๆ นอกจากกิจการภายในราชสำนัก ภาพตัวแทนชัตติยনারีจึงมีการเลือกนำเสนอโดดเด่นอย่างยิ่งในระบอบดังกล่าว

ต่อมาประกาศนำเสนอบทบาทของเจ้านายฝ่ายในมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นงาน ราชเลขานุการิณีหรือกิจการฝ่ายใน แต่ยังคงจำกัดอยู่ภายในราชสำนัก กระทั่งในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายฝ่ายในทรงมีบทบาทหลากหลายขึ้น ในฐานะสมาชิกของพระราชวงศ์ที่ทรงงานเพื่อบ้านเมือง โดยที่ยังทรงรักษา “ความเป็น ชัตติยনারี” คือ วุฒิทั้ง ๓ พระจริยวัตร และความจงรักภักดีไว้ ขณะที่ก็มีการเปลี่ยนแปลง ด้านต่าง ๆ เช่น พระคุณวุฒิที่มีได้จำกัดอยู่แต่วิชาสตรี พื้นที่ของการทรงงานที่ขยายมาสู่ ภูมิภาคต่าง ๆ เช่น พระคุณวุฒิที่มีได้จำกัดอยู่แต่วิชาสตรี พื้นที่ของการทรงงานที่ขยายมาสู่ ภูมิภาคต่าง ๆ เช่น พระคุณวุฒิที่มีได้จำกัดอยู่แต่วิชาสตรี พื้นที่ของการทรงงานที่ขยายมาสู่ ภูมิภาคต่าง ๆ เช่น พระคุณวุฒิที่มีได้จำกัดอยู่แต่วิชาสตรี ทั้งนี้เพราะมโนทัศน์เกี่ยวกับสตรีที่เปลี่ยนไป ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งจำกัดบทบาทของเจ้านาย ฝ่ายหน้าผู้ทรงบังคับบัญชากรมกองต่าง ๆ อยู่แต่เดิม

ประกาศเริ่มนำเสนอภาพตัวแทนชัตติยনারีโดยให้ความสำคัญลดลง และเน้น น้ำหนักภาพตัวแทนผู้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์มากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะภาพตัวแทนผู้ทรงงานเพื่อประเทศชาติและประชาชน ซึ่งโดดเด่นมากในพื้นที่ ต่างจังหวัดและถิ่นทุรกันดาร พลวัตดังกล่าวเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหา ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองสำคัญ คือ การเติบโตและการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ประกอบกับ จำนวนเจ้านายฝ่ายหน้าที่ลดลงอย่างมาก ทำให้เจ้านายฝ่ายในทรงมีโอกาสทรงงาน สนับสนุนพระมหากษัตริย์ในการดูแลทุกข์สุขของประชาชนทดแทนได้อย่างเต็มที่ ลักษณะของภาพตัวแทนดังกล่าวยังคงปรากฏต่อมาถึงรัชกาลปัจจุบัน แม้จะไม่ได้ ประกอบสร้างขึ้นจากกรอบวาทกรรมกษัตริยาชาตินิยมเช่นเดียวกับรัชสมัยก่อนหน้า

โดยเจ้านายฝ่ายในทรงร่วมกันรับภาระสนองพระบรมราโชบายในการสืบทอดพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนอย่างแข็งขัน

บทความนี้ได้สนับสนุนผลการศึกษากลับมาเกี่ยวกับการเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในของดิสนีย์ บุญธรรม (2550) ซึ่งเสนอว่า ราชวงศ์จักรีนำเสนอภาพลักษณ์ต่างไปจากอดีตตามความเปลี่ยนแปลงจากทั้งภายในและภายนอก ส่งผลให้เจ้านายฝ่ายในในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงได้รับยกย่องว่าปฏิบัติพระกรณียกิจนานาประการเพื่อประเทศชาติและประชาชน ต่างจากในอดีตที่เจ้านายฝ่ายในต้องทรงปฏิบัติพระองค์อยู่ในกฎระเบียบที่รัดกุมของราชสำนัก อีกทั้งบทความนี้ยังได้ขยายมุมมองของการศึกษาดังกล่าวให้ละเอียดยิ่งขึ้น โดยใช้ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในครอบคลุมตั้งแต่องค์แรกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้เห็นความสืบเนื่องและพลวัตของภาพตัวแทนของเจ้านายฝ่ายในอย่างลึกซึ้งรอบด้านขึ้น ดังที่ได้เสนอไว้ในตอนต้น นอกจากนี้ เมื่อใช้มุมมองทางวรรณกรรมศึกษาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ทำให้พบว่าประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายไม่ได้เป็นเพียงตัวบทประเภทให้ข้อมูล²³ ซึ่งมุ่งนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเจ้านายฝ่ายในเท่านั้น แต่ยังมีลักษณะเป็นตัวบทที่เน้นการแสดงออก คือมีการเรียบเรียงอย่างมีวรรณศิลป์และอารมณ์ไม่ต่างจากวรรณกรรมร้อยแก้วของไทย ดังที่ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นกลวิธีการประพันธ์ที่สอดคล้องกับวรรณกรรมศาสนาร้อยแก้วและวรรณกรรมชีวประวัติ ซึ่งแตกต่างจากประกาศโดยทั่วไปที่มุ่งถ่ายทอดข้อเท็จจริงอย่างกระชับและตรงไปตรงมา ยิ่งไปกว่านั้น การเผยแพร่ประกาศโดยการอ่านต่อหน้ามหาสมาคมยังสัมพันธ์กับการใช้กลวิธีการประพันธ์ต่าง ๆ ด้วย กลวิธีดังกล่าวย่อมเอื้อให้ผู้ฟังรับสารได้อย่างถูกต้องครบถ้วน ทำให้เห็นว่าเจ้านายฝ่ายใน

²³ แนวคิดเรื่องหน้าที่ของตัวบทมาจากการศึกษาของคาทารีน่า ไรส์ (Reiß, 1983; Reiß & Vermeer, 1984 อ้างถึงใน วรรณมา แสงอร่ามเรือง, 2552, น. 114-115) โดยไรส์แบ่งตัวบทเป็น 3 ประเภท ตามหน้าที่ซึ่งขึ้นอยู่กับเจตนาในการสื่อสาร ได้แก่ ตัวบทประเภทให้ข้อมูล (informative text) ตัวบทประเภทเน้นการแสดงออก (expressive text) และตัวบทประเภทปฏิบัติการ (operative text)

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

ทรงเป็นแบบอย่างความประพฤติอันดีงาม เกิดความซาบซึ้งใจในพระเกียรติคุณ เช่นเดียวกับการประพันธ์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ทำให้ประกาศเฉลิมพระยศเจ้านาย อาจมีหน้าที่เป็นถึงตัวบทปฏิบัติการ ซึ่งมุ่งไปที่การนำพฤติกรรมของบุคคลมาใช้เพื่อจูงใจ ให้ผู้อ่านกระทำการบางอย่างตามเจตนาของตัวบท

จะเห็นว่าประกาศเฉลิมพระยศเจ้านายเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วประเภทหนึ่ง ที่มีความเชื่อมโยงกับทั้งวรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมชีวประวัติ และวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติของไทย ทั้งยังมีหน้าที่ของตัวบทโดดเด่นหลากหลายเช่นเดียวกับวรรณกรรม ประเภทนั้น ๆ จึงมีบทบาทในการยืนยันความสำคัญและความชอบธรรมของสถาบัน พระมหากษัตริย์ที่มีต่อสังคมไทยท่ามกลางความผันผวนด้านต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่อง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมศิลปากร, สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2554). *ราชสกุลวงศ์* (พิมพ์ครั้งที่

14). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

กาญจนา แก้วเทพ. (2545). สื่อและวัฒนธรรมศึกษากับสังคมไทย. *รัฐศาสตร์สาร*, 23(3), 50-97.

กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมากูร. (2550). ย้อนรอยอดีต...สวนสุนันทา. ใน *สวนสุนันทา* (น. 37-53). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1. (2545). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2. (2545). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

จันทร์เพ็ญ ฉันทอภิชาัย. (2545). *การวิเคราะห์หนังสือชีวประวัติของคนไทยที่จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2524-2543* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาบรรณารักษศาสตร์ และสารนิเทศศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2547). *อ่านโองการแข่งน้ำ: ฉบับวิเคราะห์และถอดความ* (พิมพ์ครั้งที่ 2 (ปรับปรุงใหม่)). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัยรัตน์ พลมุข. (2552). *วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์: แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

दनัย พลอยพลาญ. (2558). *พระนามเจ้านายสมัยรัตนโกสินทร์: การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับวัฒนธรรมไทย* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2472ก). *อธิบายว่าด้วยยศเจ้า*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2472ข). อธิบายว่าด้วยยศเจ้า และอธิบายว่าด้วยการเฉลิมพระยศเจ้านาย. ใน *เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับพิมพ์พระรูป* (น. (ก), 1-29). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- ตินาร์ บุญธรรม. (2550). การเฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลปัจจุบัน: ภาพสะท้อนภาพลักษณ์ใหม่และบทบาทต่อสาธารณะของเจ้านายฝ่ายในแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์. ใน *เฉลิมพระยศเจ้านายฝ่ายใน* (น. 108-136). นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- ตามไท ดิลกวิทยรัตน์. (2544). “*คอมมิวนิสต์*” ในการเมืองไทย (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- นราธิวาสราชนครินทร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวง. (2549). *แม่เล่าให้ฟัง* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม.
- แน่น้อย คักดีศรี, ม.ร.ว. และคณะ. (2531). *สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.
- ประกาศ เรื่อง สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา. (2562, 28 กรกฎาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136 ตอนที่ 41 ข. หน้า 1-2.
- ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 2. (2501, 20 ตุลาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 75 ตอนที่ 81. หน้า 5-6.
- ประกาศเฉลิมพระเกียรติยศ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์. (2562, 5 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136 ตอนที่ 15 ข. หน้า 11.
- ประกาศเฉลิมพระนามาภิไธย สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มหาวชิราลงกรณวรราชภักดี สิริกิจการิณีพิริยพัฒน์ รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี. (2562, 5 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136. ตอนที่ 15 ข. หน้า 4-5.
- ประกาศเฉลิมพระนามาภิไธย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง. (2562, 5 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136. ตอนที่ 15 ข. หน้า 2-3.

- ประกาศสถาปนา พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี กรมหมื่นสุทธนารีนาถ. (2562, 5 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136 ตอนที่ 15 ข. หน้า 7.
- ประกาศสถาปนา สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี. (2562, 5 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136 ตอนที่ 15 ข. หน้า 6.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งศาสตราจารย์พิเศษ. (2521, 30 มกราคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 95 ตอนที่ 11. หน้า 1.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ (บ.ก.). (2564). *ศรีสวรินทิราวัฒน์ปวัตต์ ภาคแรก*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า.
- ปราการ กลิ่นฟุ้ง. (2551). *การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2515). *การใช้ภษาาร้อยแก้วในภาษาไทยสมัยอยุธยา* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- พรศิริ บุรณเขตต์. (2552). *นางใน: สถานภาพ พฤติกรรม และสัญลักษณ์ในวิถีชีวิตของสตรีฝ่ายในสมัย ร.5*. กรุงเทพฯ: ฐานบุ๊คส์.
- เพชรสุภา ทศนพันธ์. (2542). *แนวความคิดเรื่อง “การเข้าสมาคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2476* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2543). *ศาสตราจารย์ ดร. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กับ การพัฒนาวิทยาศาสตร์สุขภาพ*. กรุงเทพฯ: คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภาฯ) ยามยาก สภากาชาดไทย. (2565). *สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี กรมหลวงราชสาริณีสิริพัชร มหาวัชรราชธิดา ประธานกรรมการมูลนิธิฯ*. สืบค้นเมื่อ 2 พฤศจิกายน 2565 จาก https://www.friendsofpa.or.th/TH/about_chairman.html

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม. (2475, 10 ธันวาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 49. หน้า 535.
- ราม วชิราวุธ. (2552). *ประวัติศาสตร์รัชกาลที่ 6* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มติชน.
- วรธิดา สัตยานุศักดิ์กุล. (2559). “หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย: การสร้างความเป็นหญิงโดยชนชั้นนำสยามช่วงต้นรัตนโกสินทร์-พ.ศ. 2477 (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- วรรณพร บุญญาสถิตย์. (2548). *การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2468) (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- วรรณา แสงอร่ามเรือง. (2552). *ทฤษฎีและหลักการแปล* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วันชนะ ทองคำเภา. (2550). *ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. (2534). *ปริทรรศน์แห่งปฐมสมโพธิกถา*. ใน *วรรณวิทยา: รวมบทความทางวิชาการภาคภาษาและวรรณคดีไทย-บาลี-สันสกฤตบางเรื่อง* (น. 146-154). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ภักดีนาสุข. (2561). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภวัฒน์ เกษมศรี, ม.ร.ว. (2557). *ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ 28 เรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเชิงวิเคราะห์: สถาบันพระมหากษัตริย์ในบริบทสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2551). *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: พี. เพรส.

- สุนทร ชุตินทรานนท์. (2559). *อ.สุนทร เล่าเรื่อง “ขัตติยนารีแห่งราชสำนักกรุงศรีอยุธยา”*. สืบค้นเมื่อ 19 มกราคม 2565 จาก https://www.matichon.co.th/entertainment/artsculture/news_263546
- เสาวณิต วิงวอน. (2530). *การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ (วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต สาขาภาษาไทย)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- อัญชลี ภูณะกา. (2553). *พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: วรรณคดีกับการสร้างชาติ (วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต สาขาภาษาไทย)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- อิรวดี ไตลิ่งคะ. (2543). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ภาษาต่างประเทศ

- Hall, S. (Ed.). (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Sage Publications.
- Sturm, A. (2006). *The king's nation: A study of the emergence and development of nation and nationalism in Thailand*. (Doctoral dissertation). London School of Economics and Political Science, London.